

myntstudier

2019:1 - maj

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Fyndet från Åbo 1851: ett skattfynd med Magnus Erikssons mynt

Tuukka Talvio

Man känner till inte mindre än sju depåfynd av medeltida mynt från Åbo stad.¹ Det tidigaste av dem har *tpq* 1340. Fyndet gjordes sommaren 1851 vid stranden av Aura å. Finland tillhörde sedan 1809 det ryska imperiet, men 1734 års svenska lag och dess bestämmelser angående fornfynd var fortfarande i kraft. Nu var det dock Helsingfors universitet – det enda i landet – som fick inlösa fynden för sina samlingar. Åbofyndet 1851 är ovanligt för sin tid, eftersom fyndplatsen och omständigheterna är relativt väldokumenterade. En förteckning av själva mynten har dock inte publicerats tidigare,² tydligen på grund av deras dåliga bevaringstillstånd – på de flesta av dem finns bara en del av myntbilden kvar. Därför kan inte heller denna publikation innehålla en detaljerad beskrivning av alla mynt, man måste nöja sig med en kommentar.

Fyndet och dess dokumentering

Berättelsen börjar i augusti 1851, då guvernören i Åbo och Björneborgs län till universitetet sänder ett meddelande om 160 mynt, som hade hittats vid grävningsarbeten invid pålverket på den östra stranden av Aura å; tio mynt följde med som prov. Mynt- och medaljsamlingens prefekt, professor Gabriel Geitlin inlöste fyndet, som han beskrev i samlingens diarium (nr 15/1851) i all korthet: "För 5 Rub[el] S[ilfve]r inlöstes 5 lod gamla silfvermynt hittade vid östra stranden af Aura å af Klockringaren Carl Engblom. Dessa mynt

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Detta nummer av Myntstudier utges i samarbete mellan Numismatiska forskningsgruppen och den arkeologiska institutionen vid Åbo universitet. Temat är myntfynd och myntning i Finland. Eeva Jonsson är gästredaktör och hon har översatt fyra av artiklarna till svenska samt redigerat delar av detta nummer.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

höra (enl. Brenner) till Birger Jarls och Waldemars tider.”

Fem lod är ca 66 gram,³ medan fem rubel i silver innehöll 90 gram silver. Enligt lagen av 1734 var det tillräckligt att man betalade för fyndets metallvärde plus en åttandedel. Fyra rubel skulle i det här fallet ha varit nog, även om det hade varit fråga om relativt gott silver (men så var det inte).⁴ Geitlin ville uppenbarligen inte vara småaktig. Fem rubel i silver motsvarade då drygt 100 euro i dagens (2019) pengar.

Geitlin presenterade fyndet vid Finska Vetenskapssocieteten decembermöte samma år.⁵ Sammanfattningen av hans föredrag, som publicerades i societetens handlingar, innehåller mycket litet information om själva mynten.⁶ Detsamma gäller också hans andra meddelanden om mynt- och medaljsamlingens accessioner, för fastän han var Finlands första betydande numismatiker under 1800-talet, var han endast specialist på österländsk numismatik. Å andra sidan var det dåför tiden inte heller möjligt att finna tillförlitlig information om Sveriges medeltida mynt – situationen förbättrades först med Hans Hildebrands *Sveriges mynt under medeltiden* (avtryck ur *Sveriges medeltid*, 1887). Således fick Geitlin nöja sig med de föråldrade identifieringarna i Elias Brenners *Thesaurus Nummorum Sveo-gothicorum* (2. uppl. 1731).

Geitlin verkar inte ha sysslat med fyndet efter att ha anmält det i Vetenskapssocieteten, men lyckligtvis fanns det då i Finland två amatörnumismatiker, som intresserade sig för saken, Dr Nils Pinello (1802–1879) i Åbo samt postexpeditören Mathias Weckström (1803–1873) i Helsingfors, en myntsamlare som också samlade uppgifter om myntfynd.

Pinello hade redan tidigare haft kontakt med Sveriges riksantikvarie B. E. Hildebrand, och nu skrev han till Hildebrand den 14.11.1851 och berättade, att fyndet hade hittats den 2.8.1851 och 360 [sic] mynt hade erbjudits till kronan.⁷ Det framgår av brevet

att Hildebrand redan hade skrivit till Pinello och framfört tanken, att mynten kunde vara präglade i Åbo. Pinello lovade att skaffa några ex. till Kungl. Myntkabinettet (KMK) och 1851 skickade han sex exemplar,⁸ alla med ett lejon och en krona. Om dem skrev Hildebrand: ”sannolikt präglade i Åbo, der de blifvit funna i större mängd vid en kajbyggnad”.⁹ År 1857 gav Pinello ytterligare elva mynt, åtta med lejonet och kronan, ett med ett kors mellan tre kronor, och två otydliga.¹⁰

Matthias Weckström var också i kontakt med Hildebrand, såsom framgår ur hans senare förteckning av mynfynd som han kände till.¹¹ År 1852 skänkte han ett ”Folkungamynt” ur fyndet till KMK.¹² När han år 1853 publicerade det första och enda häftet av sin *Myntbeskrifning eller underrättelser uti kunskapen om mynt*, innehöll det avbildningar av fyra mynt, som antagligen var från Åbofyndet. Enligt bildtexten var det fråga om ”Äldre mynt, präglade i Åbo under Folkungarne”.¹³ Identifieringen av Åbo som myntort var även här antagligen baserad på Hildebrands preliminära uttalande, som knappast var avsett som annat än en tänkbar möjlighet. I alla fall verkar han inte ha återkommit till frågan.

I KMK fanns följaktligen 18 ex. ur fyndet,¹⁴ men de las in i den systematiska samlingen utan att proveniensens angavs. Möjligen skulle en del av dem kunna identifieras med hjälp av deras patina.

Pinello hade goda relationer med tidningspressen; han hade själv varit redaktör för *Åbo Tidningar*. Samma höst, den 25.11.1851, publicerade *Åbo Underrättelser* under hans medverkan en artikel med rubriken ”Ett rart antiqvariskt fynd”. Den innehåller ytterligare uppgifter om fyndet och fyndplatsen. Artikelns börjar med att skildra arbeten vid Auraån, där ”man ombygger och med wackert huggen granit ersätter det förr så ojemna bålverket längs whardera quaien, till en början den wenstra.” Vid grävningar ”anträffades på lerbotten under Nikolaitorget

[nuv. Gamla stortorget] ett stycke nedan om förenämnde [östra] bro, ungefär tre å fyra alnar¹⁵ ifrån åbrädden och i samma nivå med densamma, på fem alnars djup under den öfre grusblandade jorden, icke mindre än omkring 400 mindre silvermynt, de flesta s.k. 'bracteater' och till storlek liknande våra nuvarande 5 å 10 kopeks silverstycken. De flestas prägel utgöres: aversen af en öppen krona och reversen af ett upprätt stående lejon. En del af mynten lära spolierats af de oförståndiga arbetarne, i det de utbudit dem åt några härvarande guld- och silfverarbetare för 1 å 2 kop. s:r stycket eller och förskaffat sig valuta på krogen, men största delen eller omkring 360 hafwa blifwit hembudna Höga Kronan till inlösen. Herr Doktor Pinello [...] har om ifrågawarande fynd benäget meddelat det följande: 'Denna trakt af Åbo stad beboddes under katholska tiden [...] af högre prästerskap [...]. Deras hus, ehuru ombyggde, stodo ännu qwar intill stora branden 1827, hwarefter murarne nedrefwos, källarene fylldes och platsen planerades till torg. En sådan igenfylld källare, såwidt jag minnes, tillhörande framl. Kommercerådet [Jacob] Maexmontan [d. 1829], war det stället der mynten hittades. [...]'"

Det är uppenbart, att fyndet gjordes av arbetskarlar, även om mynt som sändes till Helsingfors inlöstes från klockaren Engblom. Intressant nog nämner Weckström, att när han på 1820-talet var student i Åbo, hörde han berättas, att en skatt skulle finnas på Maexmontans tomt "för hvilken hvarje ny ägare af gården borde erlägga någon afgift åt afträdaren utöfver den öfverenskomne köpesumman".¹⁶

Uppenbarligen trodde artikelskrivaren, att man kallar alla medeltida mynt för "brakteater", för det framgår ju av beskrivningen att mynten i fyndet var tvåsidiga och således *inte* brakteater. Uppgiften om myntens antal är mera problematisk. Pinello hade uppskattat antalet till 400, av vilka 360 hade överlämnats till myndigheterna. Guvernörskansliets

skrivelse nämner dock endast 160 mynt, och detta stämmer med antalet som skickades till Helsingfors. Således kunde man tänka sig, att 360 var ett skrivfel. Antalet 360 förekommer dock redan i Pinellos tidigare brev till Hildebrand. Det är inte längre möjligt att få klarhet i frågan, men man säger ju, att en del av fyndet spolierades genom säljning till guld- och silverarbetare. Eftersom det var fråga om mycket små mynt, som väger mindre än halv gram och är präglade av låghaltigt silver, är det knappast troligt att en silversmed skulle ha velat köpa och smälta ned några enstaka stycken. Både Pinello och Weckström hade dessutom också skaffat mynt för sina egna samlingar, och KMK fick också 18 av dem. Vi kan således antaga, att det ursprungligen hade funnits betydligt mer än de 160 mynt, som klockaren Engblom överlämnade till guvernörskansliet. Antalet 400, som nämndes i *Åbo Underrättelser*, kan väl ha varit mer eller mindre realistiskt.

I alla fall var också antalet 160 ungefärligt. Såsom vi har sett skrev Geitlin i samlingens diarium endast, att det var fråga om "5 lod gamla silfvermynt". Att han inte verkar ha räknat mynten berodde möjligen på, att hans arbetsmängd som professor i exegetik¹⁷ och prefekt för myntsamlingen var för betungande. Å andra sidan är det också möjligt, att han hade räknat mynten och märkt, att siffran 160 i guvernörens skrivelse var inexact, men inte velat korrigera det för att undvika motstridiga uppgifter i olika handlingar (information om samlingarnas accessioner publicerades årligen i rektorsberättelsen). Geitlins efterföljare som samlingens föreståndare, professor Wilhelm Lagus gav nämligen antalet i en blyertsanteckning i samlingens diarium som 149. Därefter tycks han dock ha glömt saken, för senare skriver han, att mynten "kunna icke mer i samlingarna särskiljas".¹⁸ När Pekka Sarvas på 1960-talet gick igenom fyndmaterialet i Myntkabinettet verkar det emellertid inte ha varit svårt för honom att identifiera en grupp

av 151 medeltidsmynt såsom Åbofyndet 1851. Det är dock möjligt att några mynt hade blivit sammanblandade med andra accessioner. Att den av Sarvas identifierade gruppen i alla fall hör tillsamman påvisas av myntens svartaktiga patinering. Vid något skede har man uppenbarligen försökt att rengöra dem, men övergett projektet då resultatet blev en inte tilltalande gråaktig matt yta. Senare verkar tyvärr sju mynt (nr 17, 24, 26, 29, 45, 77, 111 i Sarvas' handskrivna förteckning i Myntkabinettet) igen ha blivit förlagda i samlingen.

Helsingfors universitets mynt- och medalsamling bevaras sedan 1920 in Finlands nationalmuseums myntkabinett. Åbofyndet från 1851 är fortfarande ordnad enligt Pekka Sarvas' förteckning från 1960-talet.

Mynttyperna

Numera vet man, att fyndet tillhör Magnus Erikssons regeringstid (1319–1363).¹⁹ Tidigare svenska mynt är mycket sällsynta i finska fynd, men under 1300-talet börjar situationen förändras. Magnus Erikssons penningar indelas numera i tre grupper, som kan dateras någorlunda säkert på grund av omnämnanden i skriftliga dokument. En urkund från 1340 talar om ”nye svenske penningar”²⁰, och den första gruppen torde sålunda ha präglats ca 1319–1340. Den har på åtsidan ett lejon, s.k. Folkungalejonet, nästan

Fig. 1. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340.

Fig. 2. Magnus Eriksson. Penning grupp 2, 1340-1354.

Fig. 3. Norge. Magnus Eriksson. Oslo. Penning ca 1340-1354.

Fig. 4. Norge. Magnus Eriksson. Nidaros (Trondheim). Penning ca 1340-1354.

alltid till vänster och ofta med bitecken. På frånsidan ses en krona, också med eller utan bitecken (fig. 1). I några fall finns på frånsidan dock en bokstav, O eller N. Grupp 1 är den vanligaste i Åbofyndet: bland de 151 mynten som Sarvas förtecknade tillhör endast fyra grupp 2.

Grupp 2 har ett likadant lejon på åtsidan, men frånsidan visar tre motställda kronor och mellan dem en bokstav eller någon annan figur (fig. 2). Präglingen av denna grupp började troligen 1340, och eftersom fyndet endast verkar ha innehållit få ex. av den (se ovan), kan man antaga, att mynten gömdes ganska snart efter 1340.

Ett av mynten i grupp 2 har mellan de tre kronorna bokstaven P och ett har en helt otydlig figur. Frånsidorna av de två andra mynten är också delvis otydliga, men de har sannolikt ett torn. Enligt Birgitta Larssons studie från 1995 hänvisar P troligen till Lödöse, kors till Västerås och torn, som är det vanligaste tecknet, till Uppsala.²¹

Den tredje gruppen, som troligen introducerades år 1354, bestod av brakteater (med en bokstav eller en krona inom strålring); men såsom vi har sett, var uppgiften i *Åbo Underrättelser* om ”brakteater” i fyndet från 1851 tydligen falsk.

Bland mynten i grupp 1 är varianterna med en bokstav mycket sällsynta. De anses vara norska, präglade i Oslo resp. Trondheim (Nidaros).²² Endast två av mynten i Åbo-

fyndet har bokstaven O (fig. 3) och två har n (fig. 4) på frånsidan. Några av mynten är visserligen så illa bevarade, att de inte säkert kan bestämmas, men detta förändrar inte den allmänna bilden.

Såsom redan nämndes, är myntens dåliga tillstånd orsaken varför ingen förteckning av fyndet har publicerats, och av samma orsak behandlas det också här i ganska allmänna drag. Efter att ha varit nedgrävda fyrahundra år i åbrinken är alla mynten korroderade, och resultatet har varit en förlust av detaljer.

Det har åtminstone sedan Thordemans forskning varit känt, att myntbildernas stil och form på Magnus Erikssons tvåsidiga mynt är mycket varierande. Detta gäller både lejonet (fig. 1, jfr fig. 5), och kronan. Det finns tre olika sätt att visa kronan på den första typen: perspektiviskt med oval kronring, (fig. 6), i falskt perspektiv med halvrund kronring, (fig. 7) och sedd rakt från sidan (fig. 8). Uppenbarligen är det fråga om en kronologiskt stilutveckling. Det finns dock också mellanformer, och i den sista fasen, vars mynt är ganska talrika i Åbofyndet, är utformningen ofta mycket grov – kronan kan se ut som en ankare (fig. 9).

Det som har intresserat forskare mer än stilfrågorna och den relativa kronologin är mynttorterna. På de flesta av Magnus Erikssons mynt av den första typen förekommer bitecken, som man har sett som tecken på olika myntorter. År 2000 utkom Jonas Rund-

Fig. 5. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Varierande stil.

Fig. 6. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Perspektiviskt sedd krona.

Fig. 7. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona i falskt perspektiv.

Fig. 8. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Kronan sedd från sidan.

Fig. 9. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Ankarliknande krona.

bergs B-uppsats i arkeologi där denna fråga behandlades. Rundberg koncentrerade sig på "grupp 1" (lejon och krona), eftersom de andra varianterna är mycket sällsynta. Denna grupp är också helt dominerande i Åbofyndet.

Bitecknen

I det följande skall bitecken på fyndets mynt behandlas och deras förekomst ska jämföras med den statistik som Rundberg presenterade. Materialet i Rundbergs studie bestod av 174 mynt av grupp 1. Endast lösfynd och hopade fynd från olika delar av Sverige (samt två från Åland) är medtagna, utgående från den tanken att mynten i sådana fynd kan ses som slumpmässigt tappade eller offrade. Skattfynd har utelämnats, eftersom de inte behöver vara representativa för den lokala myntcirkulationen.²³ Såsom vi har sett, verkar B. E. Hildebrand till en början ha tänkt, att skattfyndet från 1851 kunde återspegla den lokala myntningen i Åbo; senare övergav han dock av allt att döma denna tanke, och det är uppenbart, att fyndet faktiskt innehåller mynt från flera myntorter.

Rundberg presenterade och kommentera-

de sex typer av bitecken och deras förekomst, efter att först ha behandlat frågan om mynt som inte har några bitecken. De senare utgör nästan 16% av hans material. I några fall kan detta bero på, att bitecken är svagt utpräglade, bortslitna eller helt enkelt bortglömda av gravören. Rundberg har dock velat avstå från att göra någon tolkning av denna fråga.²⁴ Den bild som han presenterade om de olika bitecken och deras kombinationer verkar något förenklad, men detta är något som man inte kan behandla endast med ledning av Åbofyndet och dess många mycket korroderade mynt. I stort sett är dock Rundbergs observationer mycket nyttiga.

Enligt Rundberg är mynt med *kors* relativt ovanliga: i hela fyndmaterialet är deras förekomst endast drygt 3%, men i Uppland utgör de 50% av materialet – som visserligen endast består av fyra mynt. I alla fall anser han det som rimligt att antaga att myntorten är antingen Stockholm eller Uppsala.

Typen med *ring* utgör 30% av fyndmaterialet i Halland och 29% på Öland; i hela landet är dess förekomst 17%. Rundberg anser det som sannolikt att myntorten låg i Västergötland, antagligen i Lödöse.

Förekomsten av typen med *stjärna* är 14 % i hela landet. Efter att ha övervägt olika alternativ anser Rundberg, att Söderköping är en trolig myntort.

Typen med *treklöver* utgör 29% av materialet i hela landet, men i Småland är siffran 42%. Det finns ingen anledning att anta något annat än att präglingen har skett i Kalmar, anser Rundberg. Kalmar torde också vara myntorten för typen med *trepunkt* (som endast förekommer på Öland).

Till sist behandlar Rundberg typerna med *1, 2 och 3 punkter*, som förekommer i den sista fasen (III). Mynten var då enklare i sitt utförande, och det är kanske därför som man kan se en kraftig förenkling också i bitecken, som består av bara punkter.²⁵ Han anser att typen med 2 punkter under kronan bör ha präglats i Lödöse, men frågan om 1

Fig. 10. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken treklöver.

Fig. 11. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken ring.

Fig. 12. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Lejon med bitecken tre ringar.

Fig. 13. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken kors.

och 3 punkter under kronan lämnar han tills vidare öppen.

Hur är det med bitecken på Åbofyndets mynt? Det vanligaste bitecknet är *treklövern* (fig. 10), som förekommer på åtminstone 39 mynt, någon gång framför lejonet men oftare på fränsidan, där den kan finnas på båda sidorna av kronan. Enligt Rundberg har dessa mynt präglats i Kalmar.

En eller flera *ringar* finns på 20 mynt (fig. 11), och tre har tre punkter på fränsidan. Dessa borde således vara från Lödöse. Ett mynt har framför lejonet en grupp av tre ringar och ett annat har en otydlig figur bestående av två eller tre ringar (fig. 12).

Enligt Rundberg skulle mynten med kors höra till Uppland – Stockholm eller Uppsala – och i fråga om västra Finland kan man rentav förvänta sig att ha mynt därför. Det

Fig. 14. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken punkt och snedkors.

Fig. 15. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med två snedkors som bitecken.

Fig. 16. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken stjärna med fem uddar.

Fig. 17. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken stjärna med sex uddar.

Fig. 18. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken asterisk.

Fig. 19. Magnus Eriksson. Penning grupp 1, ca 1319-1340. Krona med bitecken S.

finns dock bara tre sådana mynt i Åbofyndet (fig. 13), och på alla av dem är korset något otydligt. På två andra mynt finns ett snedkors (Andreaskors, d.v.s. som bokstaven x): ett mynt har på fränsidan ett sådant snedkors tillsammans med en punkt till vänster (fig. 14) och ett annat har på fränsidan ett snedkors på båda sidorna om kronan (fig. 15). Under medeltiden var heraldiska symboler viktiga, och skillnaden mellan kors och snedkors (Andreaskors) var inte utan betydelse.

I avsaknad av jämförelsematerial är det också svårt att kommentera *stjärnorna*, som förekommer på åtminstone tre mynt med fem (fig. 16) eller sex (fig. 17) uddar; på ett fjärde mynt (fig. 18) finns en sexuddig asterisk. Enligt Rundberg torde dessa mynt härröra från Söderköping.

Ett av mynten (fig. 19) har på fränsidan bokstaven S. Ett sådant bitecken ingår inte i Rundbergs material.

Det är således uppenbart, att fyndets sammansättning speglar myntcirkulationen i hela det svenska riket omkring 1340; Åbo var ju

redan då en av de viktigaste städerna. Det är lätt att förstå, att när riksantikvarien B. E. Hildebrand (som i likhet med professor Geitlin i Finland var specialist i vikingatidens numismatik) fick veta om fyndet, ledde det hans tankar till den medeltida myntningen i Åbo. Av allt att döma övergav han dock snart tanken, och i ljuset av vad man nu vet om myntningen i Åbo är det uppenbart, att han hade rätt. Att myntningen skulle ha skett på finskt område redan före slutet av Magnus Erikssons (1319–1363) regering är inte uteslutet,²⁶ men detta är en fråga som av allt att döma inte har någonting att göra med fyndet från 1851.

Litteratur

- DS – Hildebrand, B.E. *Svenskt Diplomatarium. Fjärde Bandet. Åren 1327-1340*. Stockholm 1853, 1856.
- Golabiewski Lannby, Monica, 1995. Makt, mark och penningar. *Myntningen i Sverige 995–1995*. Numismatiska Meddelanden XL. Stockholm.

Hildebrand, Hans, 1887. *Sveriges mynt under medeltiden*. Stockholm. (särtryck ur *Sveriges medeltid*).

Jonsson, Kenneth 2006. The early coinage of king Magnus Eriksson in Norway and Sweden and a possible coinage by the duchess Ingeborg. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 2000–2002, 276–303.

Lagerqvist, Lars O., 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*. Stockholm.

Lagus, Wilhelm, 1900. *Om mynt funna i finisk jord*. Numismatiska anteckningar II. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk 60. Helsingfors.

Larsson, Birgitta, 1995. *En studie av Magnus Erikssons mynt 1340–54*. B-uppsats i arkeologi. Arkeologiska Institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.

Rasmusson, Nils Ludvig 1943. Studier i norsk mynthistoria c:a 1270–1513. *Fornvännen* 1943, 174–181, 267–287

Rundberg, Jonas, 2000. *Magnus Erikssons myntning 1319–1340*. B-uppsats i Arkeologi. Arkeologiska Institutionen, Stockholms universitet, Stockholm.

Sarvas, Pekka, 1999. Pussillinen rahoja Turun tuomiokirkosta. *Numismaattinen Aikakauslehti* 4/1999.

Talvio, Tuukka 2005. Turun aarre 1851. *Mus-taa valkoisella. Ystäväkirja arkeologian lehtori Kristiina Korkeakoski-Väisäselle*. Vantaa, 332–339.

Talvio, Tuukka 2007. Coins and coin circulation in medieval Finland. *Money circulation in antiquity, the middle ages and modern times; time, range, intensity* (red. S. Suchodolski). International symposium of the 50th anniversary of Wiadomości Numizmatyczne, Warsaw. 13–14 October 2006. Warszawa-Kraków 2007, 179–190.

Talvio, Tuukka 2008. Olof Myntare och frågan om myntningen i Viborg under medeltiden. *Myntstudier* 2008:1, 7–10.

Thordeman, Bengt, 1936. Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk kultur* XXIX. Stockholm.

Noter

¹ Se Talvio 2007, 181, och Frida Ehrnstens kommande avhandling (2019).

² Se Talvio 2005.

³ Medelvikten för 160 mynt verkar således ha varit drygt 0,4 g (jfr Golabiewski Lannby 1995, 94).

⁴ Se Golabiewski Lannby 1995, 94: ”obetydligt över 30% men med stora variationer”.

⁵ *Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar* I, 1838–1853, Helsingfors 1853, s. 167–169. En referat av föredraget publicerades också i *Finlands Allmänna Tidning* den 30.12.1851.

⁶ Geitlin 1851.

⁷ Riksantikvarieämbetet, Antikvarisk-topografiska arkivet, Stockholm.

⁸ SHM 1747. Enligt katalogen hade fyndet innehållit ”300 à 400 ” mynt.

⁹ Citerad efter Lagus 1900, 103.

¹⁰ SHM 2383.

¹¹ Weckström gav sin katalog till universitetssamlingen 186X TÄYD.

¹² SHM 1805.

¹³ Weckströms publikation synes inte ha fått tillräckligt många beställare, troligen var kostnaderna för illustrering för höga.

¹⁴ Thordeman 1936, 70, nr 59.

¹⁵ Aln = 59,38 cm.

¹⁶ Weckström, *Anteckningar om myntfynd i Finland* (manuskript); också citerad hos Lagus 1900, 103.

¹⁷ Han hade tidigare varit professor i orientaliska språk.

¹⁸ Lagus 1900, 102.

¹⁹ Nyare forskning: Thordeman 1936, 31–34; Lagerqvist 1970, 84–96; Golabiewski Lannby 1995, 94–97; Larsson 1995; Rundberg 2000.

²⁰ DS 3528.

²¹ Larsson 1995, 9–10.

²² Jonsson 2006, 291–292 och fig. 10–12.

²³ Rundberg 2000, 2.

²⁴ Rundberg 2000, 5.

²⁵ Rundberg 2000, 4.

²⁶ Talvio 2008, 9–10.

Medeltida myntfynd från Kustö biskopsborg, S:t Karins sn, Egentliga Finland

Terhi Kivistö

Arkeologiska undersökningar på Kustö biskopsborg

Lämningarna efter Kustö biskopsborg ligger i S:t Karins sn nära Åbo (fig. 1 och 2). Borgen var troligen biskopens bostad sedan 1300-talets början. Själva byggnadsarbetet hade troligen påbörjats i slutet av 1200-talet. Det äldsta skriftliga omnämnandet är ett brev från biskop Magnus I, *datum in Custu*, daterad den 7 november 1295 (FMU 219; Hausen 1881, 12). Enligt Paulus Juustens biskopskrönika grundades Kustö biskopsborg 1317, under biskop Ragvald II (1309-1321) (Juusten 1988, 42). Reinhold Hausen nämner i sin avhandling att ryssarna skulle ha förstört Kustö biskopsborg 1318 (Hausen 1881, 13). Någon sådan omnämnande finns inte i skriftliga källor, men i biskopskrönikan står

det i stället att ryssarna då brände ner staden Åbo och plundrade Åbo domkyrka (Juusten 1988, 55). Det förekom en brand i biskopsborgen 1485. Enligt biskopskrönikan brann borgen ner till grunden och man förlorade då även en stor del av borgens betydande arkiv. Biskopsborgen renoverades grundligt efter branden (Juusten 1988, 64). Gustav I Vasa (1523-1560) gav order att riva borgen 1528.

De första arkeologiska undersökningarna på biskopsborgen genomfördes 1877 och 1879 av Finska Vetenskaps-Societen med Reinhold Hausen som utgrävningsledare. Hausen publicerade sin avhandling om Kustö biskopsborg under åren efter att den arkeologiska utgrävningen hade avslutats (Hausen 1881 och 1883). Den första delen av avhandlingen handlar för det mesta om borgens historia och den andra delen om hans utgrävning. Borgens grundplan presenterades i en bilaga. Senaten organiserade en utgrävning 1891-1893 med arkitekterna Magnus Schjerfbeck och Allan Schulman som utgrävningsledare. Undersökningens huvudsyfte var att få fram murarna och renovera dem. Utgrävningsrapport och fyndkatalog från utgrävningen saknas (Taavitsainen 1979, 43). Efter att murarna hade preparerats fram

Fig. 1. Kustö biskopsborg ca 1500. Rekonstruktion: Kari Uotila.

Fig. 2. Lämningarna efter Kustö biskopsborg.
Foto: Markus Kivistö.

har man behövt renovera dem under årens lopp. Man organiserade omfattande utgrävningar på platsen 1950 samt på 1960-talet. Uppgifterna om dessa undersökningar är bristfälliga. Vid utgrävningarna hittades inga medeltida mynt (Uotila 1994, 25; Suna 1994b, 10). Troligen berodde det på utgrävningsmetoden, eftersom man i första hand ville preparera fram och renovera strukturer.

Museiverkets utgrävningar på borgen 1985-2005 var ett ovanligt långt projekt och innebär att Kustö är den borg vars undersökning är den mest omfattande i Finland. Under de första åren var Lasse Laaksonen ansvarig för undersökningarna och efter 1989 var Antti Suna utgrävningsledare. Forskningsarbetet fortgick fortfarande på renoveringsarbetets villkor, men nu kunde man även prata om samarbete mellan renovering och forskning (Suna 1994a, 8). Å andra sidan har såväl både murundersökningar som arkeologiska utgrävningar gjorts när det har funnits renoveringsbehov. Minna Koronen har gjort murundersökningar under åren 1987-1988, Anna-Kaisa Sjölund 1989 och sedan 1990 har Kari Uotila varit ansvarig för undersökningarna (Uotila 1994, 25).

Myntfynden

Hittills har man totalt hittat 297 medeltida mynt i Kustö biskopsborg, vilket är ett mycket stort antal jämfört med andra borgar

och slott i Finland. Jussi-Pekka Taavitsainen har grundligt presenterat alla utgrävningsfynden från Kustö, alla mynt inräknat, i sin studie *Kuusiston linnan kaivauslöydöt* 1979 [sv. *Fynden från Kustö biskopsborg*]. Fram till dess hade man sammanlagt hittat 127 medeltida mynt. Forskningsläget förändrades drastiskt under åren 1985-2005 då man genomförde arkeologiska utgrävningar nästan varje år. Det var bara under åren 2002 och 2003 som man inte genomförde några utgrävningar. Antalet mynt har mer än fördubblats sedan Taavitsainen publicerade sin studie 1979. Kronologiskt täcker myntfynden hela borgens historia från slutet av 1200-talet till början av 1500-talet. Allmänt kan man konstatera att fynden stöttar den bild som bygger på skriftliga källor och byggnadshistoriska undersökningar.

Hausens utgrävning resulterade bara i 11 mynt. Han beskriver nio ex. av Søren Norbys skillingar som undersökningens första fynd (HY422:2-10). Det finns tre olika varianter av Søren Norbys skillingar. Skillingarna från Kustö är av den typ som har bokstaven L mellan två kors i omskrift på åtsidan: I åtsidans omskrift står det +Severin+L+Norbi+S. Skillingarna hittades i den östra flygeln av huvudborgen, i en springa i tegelgolvet och enligt min mening bör fyndet tolkas som en skatt även om Hausen inte specifikt nämner det. Även den senare forskningen har betecknat fyndet som ett hopat fynd. Enligt Hausen har golvet hört till en stor sal, som hade ett valvslaget tak och som omfattade hela den östra flygeln (Hausen 1883, 66). Det är möjligt att rummet har varit en kyrka (Rinne 1904, 19; Uotila 1995). Således kunde mynten vara ett offer som man har lagt i en spricka i golvet. Skatten kan även vara akut nedlagd under Søren Norbys tid som länsherre i den tidigare biskopsborgen Kustö (fig. 3). Som ett annat myntfynd från utgrävningen nämner Hausen en ½ örtug präglad i Västerås under Sten Sture den äldre (1470-1497, 1501-1503) (Antell 484). Även den har hittats i den östra

flygeln av huvudborgen på norra sidan av källaren V (HY 422:1). Som ett tredje fynd nämner Hausen en norsk hvid ("korshvid") (jfr Schou 187), som är präglad i Oslo av

kung Hans (1493-1513). Myntet hittades i dörröppningen till källaren I i huvudborgen (HY 422:11).

Vid utgrävningen 1891-1893 (KM 2862, KM22) hittade man sammanlagt 115 medeltida mynt. Deras fyndlägen är inte kända. En stor del av mynten var danska (Taavitsainen 1979, 43). Speciellt intressanta är de 22 stycken örtugar och 3 stycken ½ örtugar som hittades i utgrävningar under åren 1891-1892 (KM 2862). När man jämför antalet örtugar

A

B

C

D

E

F

G

H

I

Fig. 3. Skattfynd med nio ex. av Søren Norbys Kustöskillingar (HY 422:2-10) funna i Kustö biskopsborg. Foto: Jani Oravisjärvi.

och ½ örtugar med svenska fynd, verkar antalet fynd från Kustö häpnadsväckande stort. T.ex. är Eriks av Pommern örtugar bara kända i 38 ex. i svenska lös- och hopade fynd (Hult 2012, 6–7). I Kustö har man hittat 22 dylika varav nio i utgrävningar under åren 1891–1892. Därför är det troligt, till och med sannolikt att alla eller en del av dessa mynt är en del av en skatt. Frågan kommer att behandlas grundligare i författarens magisteravhandling.

Efter att murarna började förstöras alarmerande fort pågick renoveringsarbete på platsen nästan årligen fram till början av 1900-talet. Juhani Rinne var ansvarig för undersökningarna fram till år 1916 (Taavitsainen 1979, 7; Suna 1994a, 8). Man har trots det inte hittat några mynt eller i varje fall finns de inte med i Nationalmuseets myntkabinettets fyndförteckning. En lyseumelev, Mats Nevalainen, hade hittat en Søren Norby skilling ”vid den västra stranden nästan i vattnet” vid sekelskiftet. Även den är av typen som har bokstaven L mellan två kors. Myntet skänktes till den Finska Fornminnesförningen genom Juhani Rinne i mars 1902 (SMY rahal. 144; Taavitsainen 1979, 43).

Efter 1985 har undersökningarna genomförts så att även fyndlägena för mynten har antecknats. Utgrävningsområdet har delats in i utgrävningsrutor och lager, man har tecknat profilkartor och kartor och det finns en rapport över renoveringar och utgrävningar. Området strax utanför biskopsborgen har undersökts med hjälp av provdiken och provgropar som har dokumenterats. Jämfört med tidigare år är de arkeologiska undersökningarnas noggrannhet med andra ord mycket bättre från och med mitten av 1980-talet.

I samband med den arkeologiska utgrävningen i slutet av 1800-talet hittades 126 medeltida mynt, varav bara tre var brakteater (KM 2862: 1–3). När Museiverket ledde utgrävningar 1985–2005 hittade man totalt 170 medeltida mynt varav 82, d.v.s. nästan

hälften, var brakteater. Efter 1985 har man sållat den utgrävda jorden och en del av mynten har hittats just i sållet.

Svenska mynt är som väntat väl representerade i materialet från Kustö; 151 mynt är svenska, d.v.s. mer än hälften. Kronologiskt täcker de perioden från början av 1300-talet till slutet av 1400-talet. Gustav Vasas (1523–1560) mynt saknas helt. Gotländska mynt är representerade i tre exemplar och de dateras till 1300-talet och mitten av 1400-talet. Gotländska mynt är sällsynta i biskopborgens fynd, om man inte tar hänsyn till Søren Norbys skillingar av typen som enligt den nyare numismatiska forskningen troligen är präglade i Kustö och inte i Visby som man tidigare trott. Jag återkommer till frågan senare i artikeln.

Under mitten och första hälften av 1200-talet var den gotländska valutan dominerande i det norra Östersjöområdet. Enligt Henrik Klackenberg monetariserades allmogen i Egentliga Finland och Nyland under 1300-talets första hälft. Då liksom på 1400-talet hade den svenska valutan en helt dominerande ställning i myntcirkulationen (Klackenberg 1992, 176). I Nyland och Karelen hade emellertid den livländska valutan en dominerande ställning i myntcirkulationen (Talvio 2007a, 188–189). I sydvästra Finland fortsatte man att använda den livländska valutan fram till början av 1400-talet vid sidan av den svenska valutan. I södra och östra Finland använde man den livländska valutan fram till mitten av 1500-talet (Sarvas 1997, 56; Talvio 2007a, 189). Det äldsta myntet från Kustö är en livländsk penning som är präglad i Reval och har mycket vid datering till ca 1265–1332 (98968:7) (Haljak 2010, 7–12). I Kustö biskopsborg har man totalt hittat 19 livländska mynt, varav den största delen dateras till mitten eller senare delen av 1400-talet. På grund av den sena dateringen avviker fynden med livländska mynt från resten av sydvästra Finland och troligen berättar de om biskopens livliga kontakter

med Tallinn under slutet av 1400-talet.

Tre mynt från mellersta Europa berättar om biskopens långväga förbindelser. Ett av dem är Tyska Ordens skilling från Preussen, präglad 1351-ca1500 (jfr Saurma-Jeltsch nr 88) och ett är ett fragment av en penning (brakteat) som är präglad i Rostock på 1400-talet (89020:58) (Jesse 210-211). En riktig specialitet är en tysk goldgulden präglad för kung Sigismund 1419-1437 i Frankfurt (KM 2862: 74) (se Ulla Moilanens artikel i detta nr av Myntstudier: Moilanen Nr 1 i tabell 2). Det finns även 20 obestämda mynt bland fynden. Antalet obestämda mynt är inte stort, med tanke på att brakteater går sönder eller plattas till mycket lätt. Möjligheter att identifiera små brakteatfragmenter är dåliga.

Analys av myntfynden från Søren Norbys tid i Kustö

Vid utgrävningarna 1985-2005 hittade man bara 14 danska mynt medan det i de äldre utgrävningarna påträffades 70 motsvarande ex. Fynduppgifter saknas för alla danska mynt från de äldre utgrävningarna. Man kan anta att största delen av mynten kommer från rivningsmassor och de övre kulturlagren. Den största delen av de danska mynten dateras till 1400-talets slut eller början av 1500-talet och kronologiskt täcker de således inte hela medeltiden. Det finns bara några få danska mynt i materialet som dateras till tiden före 1400-talets mitt. Danska mynt var inte allmänt gångbara i Finland, men man har ändå hittat enstaka danska mynt i medeltida borgar och kyrkor (Sarvas 1997, 57).

P.g.a. dateringen och det stora antalet danska mynt fr.o.m. 1480-talet har största delen av de danska mynten med mycket stor sannolikhet ett samband med Søren Norbys korta tid som länsherre på Kustö (fr.o.m. juli 1522 t.o.m. augusti 1523). De äldsta danska mynten dateras till Erik av Pomern (ca 1422, 2 ex.), Kristoffer av Bayern (1442-1448, 4 ex.), Kristian I (1448-1481, 18

ex.) samt Hans (1481-1513, 26 ex.). Man kan tolka fynden så att under Søren Norbys tid på Kustö använde man både nyligen präglade danska mynt, men även sådana som präglats redan på 1470-talet. I så fall har en stor del av de danska mynten redan varit i cirkulation under flera årtionden innan de kom till Kustö. Man kan inte analysera fynden närmare, eftersom största delen av de danska mynten hittades vid utgrävningen 1891-1893 och fyndspridningen är inte dokumenterad. Den stora mängden danska mynt är hur som helst iögonfallande jämfört med andra finska fyndplatser.

Mer än en tredjedel av de danska mynten var nyligen präglade när de cirkulerade i Kustö under åren 1522-1523, under Søren Norbys tid där. Kristian II:s kopparskillingar (klipping) dateras till åren 1518-23 (32 ex.). Även Søren Norbys skillingar från åren 1522-1523 har ett samband med hans korta tid där.

Svenska mynt från 1500-talets början saknas helt i materialet från Kustö, vilket kan förklaras med att man fortfarande använde mynt som var präglade under Sten Sture den äldre. De senare riksföreståndarna Svante Sture (1504-1512) och Sten Sture den yngre (1512-1520) hörde till samma Sture-släkt. Man kan tolka läget så att man i Kustö använde mynt präglade under Sten Sture den äldre fr.o.m. 1470-talet fram till den danska belägringen och den långa cirkulationstiden kan bero på att samma släkt regerade i Sverige under så lång tid. Man har inte hittat några svenska mynt från Gustav Vasa i Kustö, även om hans myntprägling kom i gång redan i början av 1520-talet och borgen revs 1528. Man kan dock inte helt utesluta att Kristian II:s kopparskillingar (klipping) är präglade i Sverige, om de tillhör hans Stockholmsmyntning eller att de är förfälskningar. Gustav Vasa präglade nämligen stora mängder med kopior av danska mynt under våren 1521 fram till år 1523 (Hemmingsson 1973). På det sättet kunde Gustav Vasa finansiera sin verksamhet och Kristian II som regerade

som unionskung under åren 1521-1523 fick mycket kritik. På grund av det danska innehavet av Kustö kan man ändå anta att Kristian II:s mynt funna i Kustö faktiskt är präglade i Danmark.

Tuukka Talvio har publicerat alla Søren Norbys skillingar i finska fynd (Talvio 2007b). Då var de kända i 17 ex. varav 14 ex. kommer från Kustö. Som nämnts tidigare kan Søren Norbys skillingar delas in i tre varianter (Talvio 2007b: 203-204). Under de senaste åren har man hittat två ex. till i Finland, den ena i Siilinjärvi i mellersta Finland (2011) och den andra i Borgå i Nyland (2018). De nya skillingfynden kommer att publiceras av Jani Oravisjärvi vid ett senare tillfälle.

Frågan om myntpräglingen i Kustö

I juli 1522 fick Søren Norby Kustö biskopsborg och hela länet som förläning. Länet hade tidigare legat under Åbo slott. I september samma år fick herr Søren Raseborg och Tavastehus slott samt Kumogård och hela Norrbotten från Kristian II som förläning. I gengäld fick han understödja ett kavalleri bestående av 400 man samt utföra andra plikter (DF 6086, 17.7.1522, FMU 6086, del VIII, 1935; DF 6093, 29.9.1522; FMU 6093, del VIII, 1935). Förläningen omfattade alla kungliga inkomster och rättigheter enligt förläningsbrevets formulering. I praktiken omfattade hans rättigheter även rätten att prägla mynt (Hemmingsson 2016, 70). Norby hade fått Gotland som förläning redan 28.4.1517 och det är känt sedan länge att Søren Norby präglade skillingar och hvider i Visby i sitt eget namn (Lagerqvist 1970, 158-159). Han var länsherre över Gotland fram till 1525. Det är anmärkningsvärt, eftersom myntningsrätten normalt hörde till regenten (t.ex. Talvio 2002, 18).

Den estniska numismatikern Ivar Leimus har publicerat intressanta brev i Tallinn stadsarkiv, som inte är med i FMU (Leimus 1984; 2008). Han har även konstaterat att Søren Norbys myntprägling i Visby måste

ha börjat redan 1522 och inte 1523 som man tidigare har trott (Leimus 2008, 130).

På myntens åtsida finns Søren Norbys namn och vapen och på framsidan ett lamm, Gotlands kännetecken. Talvio har noterat att det finns tre varianter av Søren Norbys skillingar: En variant har bokstaven L mellan två kors i omskrift på åtsidan varför omskriften lyder +Severin+L+Norbi+S. Enligt Talvio hör alla förutom två bestämbara Søren Norbys skillingar i finska fynd till den varianten. Två skillingar i finska fynd har omskriften +SEVERIN+)(NORBI+S. Därtill finns det en skilling med bokstaven S mellan två kors i omskriften, men den varianten är inte representerad i finska fynd (Talvio 2007, 204). Bokstaven L skulle vara myntmästare Leinharts kännetecken, medan bokstaven S syftar på myntmästare Hans Seyer (Talvio 2007, 203-206; Leimus 2008, 128-129; Hemmingsson 2016, 71). Enligt den nyare numismatiska forskningen skulle varianten med L i omskriften vara präglad i Kustö. Bengt Hemmingsson menar att Søren Norby valde det gotländska lammet som motiv för Kustöskillingarna, eftersom det gotländska förläningsbrevet tydligt lovade en möjlighet till myntprägling, medan de andra förläningsbrev var inte lika tydliga i den frågan. Norby ville spela säkert (Hemmingsson 2016, 70).

Enligt ett brev bodde Leinhart Pauwer-mann, myntmästare från Reval, i Finland år 1522. Troligen bodde han i Åbo eller i varje fall låg hans bostad mycket nära Hans Moller som var en handelsman verksam i Åbo (Leimus 2008, 130). Moller hade skrivit till myntmästare Leinhart och bett honom att betala den summan som de hade kommit överens om, 600 danska mark. Moller skulle behöva pengarna när han åkte till Reval nästa dag (Leimus 2007, 123-124; Revaler Statsarchiv, B.b. 1 fol 122-123, resp. 26-29). Brevet var riktat till "Dem ersamen manne Meyster Leynhart Mu(n)temeister vp Cust einen Brief" och daterat "tho Abow

der Middewekens vor vnsser leuen fruwen gebort anno XXII” (Leimus 2008, 123-124; Tallinna Linnaarhiiv (TLA), f. 230, n.1, A.a.18, fol. 69). Anmärkningen ”vp Cust” kan betyda kusten, men det är troligare att den syftar på Kustö biskopsborg. På ett motsvarande sätt skrev biskop Arwid Kurck ”Geschreuen wp Kuscht” i ett brev, vilket betyder ”skriven i Kustö” (7.1.1522, FMU 6074, del VIII, 1935; Hemmingsson 2016, 71, bild 8). Denna formulering kan ses som ytterligare ett bevis på att Søren Norbys skillingar av varianten som har bokstaven L mellan två kors i omskrift på åtsidan verkligen är präglade i Kustö.

Gustav Vasas trupper erövrade Åbo slott och Kustö biskopsborg i augusti 1523 och senast då slutade även myntpräglingen i Kustö. Myntmästare Leinhart verkar ha flyttat till Åbo och fortsatt myntpräglingsverksamheten där för borgmästaren i Tallinn Jacob Richerdes. Leimus har i sin studie kunnat bevisa att Richerdes lånade medel åt Sveriges riksföreståndare och blivande kung Gustav Vasa. I stället av att betala tillbaka lånet gav Gustav Vasa Richerdes myntningsrätt i Åbo (Leimus 1984, 110). Man nämner att myntmästare Leinhart Pauwermann tog sina arbetare med sig från Reval till Kustö. Leinhart klagade för borgmästaren i Reval att hans gesäller inte trivdes i Åbo och att dom skulle vilja resa bort därifrån. 23.5.1524 skrev fogden på Åbo slott till rådet i Reval att gesällen Hans Slessyger och stampgravören Phylypus van Foyssych hade rymt till Reval och således orsakat stor skada för kungen och myntmästaren (Leimus 1984, 111-112; Revaler Statsarchiv, B.b. 1, fol. 26 v; FMU 6165, 23.5.1524, del VIII, 1935). Om myntmästaren Leinhart präglade mynt i Kustö, är det möjligt att gesällerna samt en man som har nämnts i ett annat sammanhang, Georg Münzer, skulle ha arbetat för myntmästaren Leinhart i Kustö.

Kan man se möjliga spår av myntverket

i det arkeologiska materialet från Kustö? T.ex. kunde gjutningsföremålen som man har hittat i de äldre utgrävningarna vara rester från myntverket. Bland fynden finns det tre stöpslevar (2801:50; 2862:2; 2944:44). Man har även hittat fyra smältdeglar, varav en är tillverkad av lera (KM 2801:51) och tre är gjorda av grå täljsten (KM 2801:30; 59142:14; 59142:15) (Taavitsainen 1979, 24. Se även bild 9). Stöpsleven och en av smältdegglarna kommer från samma utgrävningar som de danska mynten och Søren Norbys Kustöskillingar. I de nyare utgrävningarna har man inte hittat smältdeglar eller i varje fall har man enligt fyndförteckningarna inte identifierat sådana. En intressant jämförelse med Kustö kan göras med lämningar efter biskopsborgen i Nidaros (Trondheim) i Norge. Även där har man präglat mynt (1475–1510) och det finns spår av myntverket i det arkeologiska materialet (Lohne et al. 2011). Frågan om möjliga rester av myntverket i det arkeologiska materialet i Kustö kommer att behandlas grundligare i författarens magisteravhandling.

Litteratur och förkortningar

- Antell – T.G. Appelgren, *Förteckning öfver Antellska myntsamlingens i Helsingfors svenska mynt, I: Medeltidsmynt*. Helsingfors 1908.
- FMU = Finlands Medeltidsurkunder I-VIII. Utg. av Reinhold Hausen, Helsingfors 1910-1935.
- Haljak, Gunnar 2010. *Livonian coins XIII-XVIII century. Part I: feudal states. Livonian coins from XIII-XVI century*. Tallinn 2010.
- Hemmingsson, Bengt 1973. Ett klippingfynd från Västerås. *Numismatiska Meddelanden* XXI, 61-74.
- Hemmingsson, Bengt 2016. Myntningen i Åbo och på Kustö under 1520-talet. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2016:3, 69-74.
- Hult, Louise 2012. *Senmedeltida örtu-*

- gar och fyrkar. *Fynden i Sverige ca 1370—1520. En jämförande studie.* Uppsats (II) i arkeologi. Stockholms universitet 2012.
- Jesse, Wilhelm. *Der wendische Münzveren.* Lübeck 1928.
- Juusten, Paulus 1998. *Catalogus et ordinaria successio episcoporum Finlandensium.* Edidit Simo Heininen, Helsinki.
- Klackenberg, Henrik 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige.* Lund 1992.
- Lagerqvist, Lars O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid (ca 995—1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565).* Stockholm 1970.
- Leimus, Ivar 1984. Jacob Richerdes' myntningsaffär i Finland och i Reval. *Historisk Tidskrift för Finland* 69, 1984, 107-122.
- Leimus, Ivar 2008. Über die Beziehungen zwischen Münzstätten in Tallinn (Reval) und Finnland in den 1520er Jahren. *Scripta varia Numismatica Tuukka Talvio sexagenario dedicata*, Suomen Numismaattisen Yhdistyksen julkaisuja n:o 6, Helsinki 2008, 123-131.
- Lohne, Otto, Risvaag, Jon Anders, Ulseth, Pål, Lohne, Jardar 2011. *The Mint in the Nidaros Archbishop's Palace. Coin production under Archbishop Gaute Ivarsson (1475-1510).* Trondheim 2011.
- Saurma-Jeltsch, H. *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode.* Berlin 1892.
- Schou, H.H. *Beskrivelse af danske og norske mønter 1448.1814 og danske mønter 1815-1923.* Köpenhamn 1926.
- Suna, Antti 1994a. *Kuusiston linna. Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985-1993.* Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8: 6-9. Museovirasto.
- Suna, Antti 1994b. Maanalaisten rakenteiden jäännökset linnan alueella. *Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985-1993. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8: 10-23.*
- Taavitsainen, Jussi-Pekka 1979. *Kuusiston linnan kaivauslöydöt. Kaivauslöytöjen ja historiallisten lähteiden vertailua.* Turun kaupungin historiallinen museo. Raportteja 3.
- Talvio, Tuukka 2007a. Coins and coin circulation in medieval Finland. *Money circulation in Antiquity, the Middle Ages and modern times. International Symposium of the 50th Anniversary of Wiadomosci Numizmatyczne.* Warsaw, 13-14 October 2006, edited by Stanislaw Suchodolski. Warsaw-Cracow 2007: 179-189.
- Talvio, Tuukka 2007b. The coins of Søren Norby in Finnish finds. *Magister Monetæ. Studies in Honour of Jørgen Steen Jensen* (red. Michael Andersen, Helle W Horsnæs & Jens Christian Moesgaard). Publications of the National Museum, Studies in Archaeology and History Vol. 13. Copenhagen: 203-206.
- Uotila, Kari 1994. Kuusiston piispanlinnan keskiaikainen rakennushistoria. *Kuusiston linna. Tutkimuksia 1985-1993. Museoviraston rakennushistorian osaston raportteja 8: 24-31.*

Noter

- ¹ Biskopskrönikan har kommit till först på 1560-talet och kräver således mycket källkritik. Den har spridits i flera manuskript och trycktes för första gången på 1720-talet (Heininen 1988, 22).
- ² Årtalet kan syfta på när byggnadsarbetet blev klar, eftersom biskopskrönikan berättar att domkyrkan flyttades till sin nuvarande plats år 1300, vilket var året när kyrkan invigdes (Juusten 1988, 42).
- ³ 3.6.1528. FMU 6415, del VIII, 1935.
- ⁴ "Mynten hittades uti en springa i tegelgolvet e uti östra flygeln" (Hausen 1883, 73).
- ⁵ "Myntet hittades vid norra vägen till källaren V i östra flygeln" (Hausen 1883, 73).
- ⁶ "Det upptogs i dörröppningen till källaren I" (Hausen 1883, 73).

En dukat funnen vid byn Kauttua i Eura sn – ett guldmyntsfynd från Satakunta

Ulla Moilanen

Byn Kauttua i Eura sn ligger vid Eura å, ca 2 km söder om tätorten Eura och ca 1,5 km norr om sjön Pyhäjärvi. Ända till 1600-talet fanns det en tätliggande by med namnet *Kauttua* på platsen (fig. 1). Med åren har landskapet förvandlats till en öppen åker. I omedelbar närhet av den forna byn finns en begravningsplats från järnåldern med namnet Luistari och därför har man antagit att bytomtens historia kunde sträcka sig ända till järnåldern. Helt säkra spår av järnålderns bosättning just på byområdet har ändå inte hittats (Lehtosalo-Hilander 2000, 131). Enligt skatteuppteckningar omfattade byn *Kauttua* 18 gårdar på 1560-talet. Enligt skatteuppgifterna brann byn ner i slutet av 1500-talet och under nästa sekel fanns det bara ett tiotal gårdar i byn. I samband med storskiftet 1774 övergavs byn och efter det fanns det bara två gårdar kvar: Heikkilä och Luistari (Koivisto 1966, 27, 29; Lehtosalo-Hilander 2000, 141,

Fig. 1. Den äldsta kartan över byn Kauttua. Tecknad av Olof Mört, jordeböcker 1696. Enligt kartan låg gårdarna på den västra sidan av Eura å. Nationalarkivet i Helsingfors.

152). En viktig del av byns historia är även ett järnbruk, som grundades av Lorenz Creutz 1689. På sin tid var bruket en av de största producenter av knippjärn och stångjärn i Finland (Korvenmaa 1989).

Åkern odlas idag och där gick en privat metalldetektorist under hösten 2011. Enligt hans egna ord gick han med detektorn enbart utanför den tidigare kända och markerade fornlämningen (Uotila 2013, 6). De föremål som han hittade sändes först till Eura kommun och sedan till Satakunta museum. Materialet omfattar olika slags metallföremål från järnåldern och historisk tid, men även totalt 113 mynt varav ett är ett guldmynt som Nationalmuseets myntkabinett inlöste 2013 (Moilanen 2015, 48). Bland fynden finns det inga vikingatida eller medeltida mynt utan de äldsta mynten dateras till 1500-talet. P.g.a. de nya fynden utvidgades det tidigare kända fornlämningsområdet så att den idag omfattar nästan hela åkern. Den exakta fyndspridningen är inte dokumenterad. Grovt räknat kommer myntfynden från en areal som omfattar ca 1,5 hektar.

Det äldsta myntet bland fynden från Kauttua är en dansk skilling (klipping) u.å., som motsvarade 12 penningar, präglad av Kristian II i Malmö 1518–1522 (fig. 2). Kristian invaderade Sverige 1520 och präglade klippingar av usel kvalitet som betalning för utländska legosoldater. Bland fynden i Sverige kommer bara tre ex. av Kristian II:s skillingar från lös- och hopade fynden från landortsmiljöer som Kauttua. Resten (hela 150 ex.) kommer från landortskyrkor samt

Fig. 2. Kristian II, Malmö, skilling (klipping) u.å. (1518–1522). Eftersom det inte fanns något tillgängligt foto av exemplaret från Kauttua avbildas här ett annat motsvarande exemplar istället. Foto: Kenneth Jonsson.

<i>Land</i>	<i>Myntherre</i>	<i>Präglingstid</i>	<i>Antal</i>
Sverige	Johan III	1568–1592	4
Sverige	Gustav II Adolf	1611–1632	1
Sverige	Kristina	1632–1654	8
Sverige	Karl X Gustav	1654–1660	2
Sverige	Karl XI	1660–1697	16
Sverige	Karl XII	1697–1718	8
Sverige	Ulrika Eleonora/ Fredrik I	1719–1720	35
Sverige	Fredrik I	1720–1751	12
Sverige		Ännu ej närmare bestämda kopparmynt från 1700-talet	7
Sverige	Adolf Fredrik	1751–1771	1
Sverige	Gustav IV Adolf	1792–1809	11
Sverige	Karl XIV Johan	1818–1844	3
Ryssland	Aleksander II	1855–1881	1
Ryssland	Aleksander III	1881–1894	1
Ryssland	Nikolaj II	1894–1917	1
Danmark	Kristian II	1518–1522	1
Nederländerna	-	1714	1
Totalt		1518–1914	113

Tabell 1. Sammanställning över myntfynden från Kauttua. Under Gustav IV Adolf ingår även riksgäldspolletterna.

borg-, stads- och klostermiljöer (Eriksson 2013, 15). På så sätt är klippingfyndet från Kauttua mycket intressant. De stora fynden med danska mynt i Sverige är koncentrerade till de dåtida gränslandskapen mot Danmark. I Finland är Kustö biskopsborg i särklass det största hopade fyndet med danska mynt (se Terhi Kivistös artikel i detta nr av Myntstudier).

Utöver en nederländsk dukat och Kristian II:s skilling (klipping) är resten av mynten vanliga i finska fynd (tabell 1). Det yngsta myntet som man har tagit tillvara är 5 penningar, präglad av Nikolaj II i Helsingfors 1914. Två polletter från Gustav IV Adolfs tid, ½ skilling riksgälds 1800 (SM 68) och ¼ skilling riksgälds 1799 (SM 71) är perforerade. Ett av kopparmynten från 1700-talet var delvis smält.

Guldmyntet från Kauttua är en nederländsk dukat från provinsen Utrecht,

präglad 1714 (Friedberg 284) (fig. 3). Det representerar en vanlig typ: myntet har en riddare med sju pilar i handen som motiv på åtsidan. I omskriften står det CONCORDIA RES PARVAE CRES(cunt). Efter meningens står det TRA(iectionum) som är förkortning för Utrechts latinska namn. Pilarna är en symbol för de sju nordligaste nederländska provinserna, som slöt en union i Utrecht 1579 och utropade självständighet från det habsburgska väldet och Spanien. Meningens

Fig. 3. Guldmyntet från Kauttua. Nederländerna, provinsen Utrecht. 1 dukat 1714, Friedberg 284. 3,45 g. Foto: Jani Oravisjärvi.

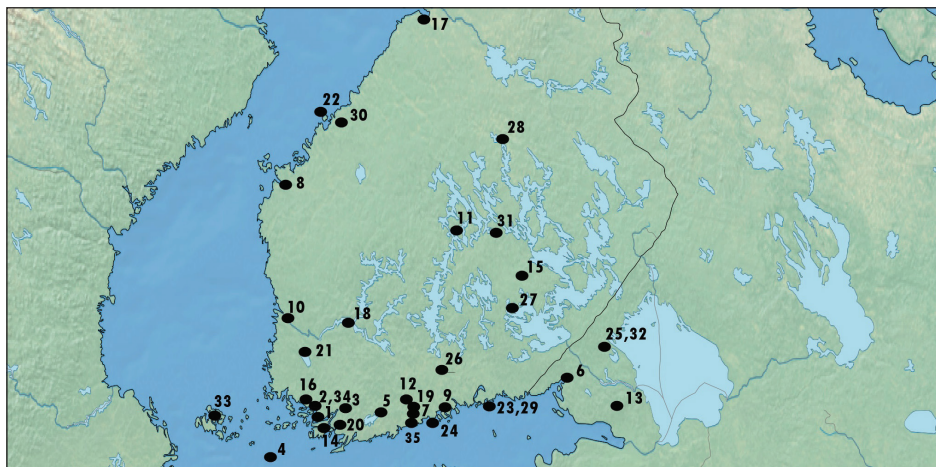

Fig. 4. Guldmynt funna i Finland. Kompletterad efter Talvio 2014. Numreringen hänvisar till tabell 2. Karta: Ulla Moilanen.

på latin, som även står på fasaden i Konstmuseet Ateneum i Helsingfors, kommer från den romerska historikern Sallustius (Bellum lugurthinum, kapitel 10) och den betyder "enighet ger styrka". På fransidan står det MO(neta) ORD(inum) PROVIN(ciarum) FOEDER(atartum) BELG(ii) AD LEG(em) IMP(erii), vilket betyder att myntet är präglad av de förenade nederländska provinserna och det är giltigt enligt kejsardörets lagar.

Tack vare upptäcktsresor över Atlanten och grundandet av kolonier blev mängden med guld och silver större i Europa. I vardaglig handel använde man silvermynt, medan guldmynt användes i utrikeshandel. Holland var en av de ledande länderna i världshandel från 1600-talet ända till början av 1700-talet. De världsberömda holländska dukaterna spred sig över vida områden, eftersom man kunde lita på dess värde (Wilson 1966).

Guldmynt är relativt ovanliga i de finska fynden (tabell 2). Talvio har listat 37 guldmynt funna i Finland (Taltvio 2014). Därutöver finns det en dukat präglad i Nederländerna i provinsen Utrecht 1632. Myntet hittades i mellersta Finland (historiska landskapet Tavastland) i Äänekoski sn i en

åker, men det har senare försvunnit (Männistö 1992). De finska guldmyntsfynden är koncentrerade till kustområdena, framför allt till Egentliga Finland och Nyland (fig. 4).

Privat metalldetektering har ökat explosionsartat under de senaste åren i Finland. Uppenbarligen har man bara hittat ett guldmynt under åren 2014–2018: en dukat som är präglad under Bataviska Republiken i Nederländerna 1800 och som hittades i Karleby, Österbotten (Topografiska arkivet i myntkabinettet i Helsingfors) (fig. 5) (tabell 2). Myntet hittades i en åker vid älven Perhojoki 2017. Fyndet är ett viktigt bevis på hur länge dukaterna användes i utrikeshandeln i Finland. Att man hittar en sen nederländsk dukat i Karleby är inte överraskande, eftersom staden fortfarande i slutet av 1700-talet och början på 1800-talet var en av de viktigaste importhamnarna för internationell tjärhandel i Finland (Pakkanen & Leikola, 2011, 44–45). Tjärnan transporterades ofta just via älven Perhojoki.

Den nederländska dukaten hade präglats efter samma modell sedan 1586. Även idag präglar man dukater med samma bildmotiv för samlare eller som bullion-mynt i investe-

Nr	Prägstad	Land	Myntherre	Välör	Landskap	Socken	Fyndort	Fyndår	Talvto nr
1	1419–1437	Tyskland, Frankfurt a M	K Sigismund	Goldgulden	EF	St. Karins	Kustö biskopsborg	1891	2
2	1458–1470	Ungern	Matthias Corvinus	Goldgulden	EF	Åbo	Vid Aura å	1800-talet?	9
3	1491–1528	Ostfriesland, Emden	Edzard I	Goldgulden	EF	Salo	Åker	1905	7
4	1505–1509	England	Henrik VII	Angel	EF	Pargas	Skeppsvrak	2001	4
5	1520–1566	Turkiet, Bagdad	Süleyman I	Altun	N	Lojo	Hitis	1871	12
6	1555–1556	Spanska Nederländerna, Antwerpen	-	½ real d'or	K	Viborg	Byggarbete i staden	1909	31
7	1590	Sverige	Johan III	6 mark	N	Vanda	Dikesgrävning	1890	17
8	1600–1611	Spanska Nederländerna, Antwerpen	-	2 dukater	Ö	Vasa	På en gård	1836	28
9	1620–1645	Frankrike, Metz	-	Dukat	N	Borgå	På en gård	1980-talet	14
10	1630	Österrike, Wien	Ferdinand II	2 dukater	S	Björneborg	Åker	1875	20
11	1632	Nederländerna, Utrecht	-	Dukat	T	Äänekoski	Åker	Innan 1992	-
12	1639	Tyskland, Frankfurt a M	-	Dukat	N	Nurmijärvi	På en gård	1904	13
13	1642	Tyskland, Brandenburg-Bayreuth	Markgreve Christian	Dukat	K	Kivemäsa	Okänd	1849	30
14	1646	Nederländerna, Kampen	-	Dukat	EF	Kimito	Kyrka	1970	3
15	1649	Schweiz, Zürich	-	Dukat	Sx	Jockas	Åker	1956	23
16	1652	Nederländerna, Gelderland	-	Dukat	EF	Reso	Åker nära kyrkan	2013	6
17	1654	Nederländerna, Kampen	-	Dukat	Ö	Lumijoki	Svedning	1870	27
18	1668	Sverige	Karl XI	Dukat	S	Tammerfors	Åker	1875	19
19	1695	England	Vilhelm III	½ guinea	N	Tusby	Myrslätter	1932	16
20	1702	Sverige	Karl XII	2 dukater	EF	Björnå	Åker	1800-talet	5
21	1714	Nederländerna, Utrecht	-	Dukat	S	Eura	Åker	2011	18
22	1714	Nederländerna	-	Dukat	Ö	Larsmo	Vid en strand	2011	26
23	1718–1725	Ryssland	Peter I	2 rubel 2 ex.	N	Kotka	Skeppsvrak	1962	11
24	1750	Frankrike	Ludvig XV	Louis d'or	N	Sibbo	På Löparö	1840-talet	15

Nr	Prüglud	Land	Mynterre	Valör	Landskap	Socken	Fyndort	Fyndår	Talvto nr
25	1756	Ryssland	-	2 rubel	K	Kaukola	Grusrop	1924	29
26	1763	Nederländerna, Utrech	-	Dukat	T	Oirimattila	Okänd	1930	21
27	1765	Nederländerna	-	Dukat	Sx	S:t Michel	Okänd	1885	24
28	1772	Ryssland	Katarina II	5 rubel	Sx	Idensalmi	Kyrkbyn	1882	22
29	1778	Ryssland	Katarina II	5 rubel	N	Kotka	Skepsvrak	1962	11
30	1800	Nederländerna, Bataviska Republiken	-	Dukat	Ö	Karleby	Åker	2017	-
31	1802	Nederländerna, Gelderland	-	Dukat	Sx	Rautalampi	Åker	1878	25
32	1834	Ryssland	-	2 rubel	K	Kaukola	Grusrop	1924	29
33	Okänd	Okänd	Okänd	Dukat?	A	Saltnvik	Okänd	1848	1
34	Okänd	Okänd	Okänd	Florin	EF	Åbo	Åbo slott	1940-talet	8
35	Okänd	Okänd	Okänd	Dukat, 4 ex.	N	Helsingfors	Okänd	1849	10

Tabell 2. Guldmynt funna i Finland. EF = Egentliga Finland, M = Mellersta Finland, N=Nyland, S=Satakunda, T=Tavastland, Sx=Savolax, Å=Åland, Ö=Österbotten. K=Karelen som idag till största delen hör till Ryssland

ringssyfte. Det innebär att den nederländska dukaten är världens näst mest långlivade guldmynt efter den venetianska dukaten. Dukaterna i finska fynd berättar först och främst om handelskontakterna med mellersta Europa, även om guldmynten i sig kunde vara en handelsvara. Även resande kunde ha nederländska dukater med sig, eftersom de accepterades som en giltig valuta nästan överallt. En populär reseförfattare, Sir John Carr, som var verksam vid sekelskiftet mellan 1700-1800-talen, skrev att han fastnade vid gränsen mellan Sverige och Ryssland 1804 utan några rubel. Den enda anledningen till att han kunde fortsätta var hans nederländska dukater (Carr 1805, 123). Guldmynten har oftast rört sig bland herrskapsfolk och av bouppteckningar känner man till att de sparades och investerades för att deras värde förblev oförändrat (Talvio 2014, 97–98). Även dukatfyndet från Eura hör ihop med bosättningen (Moilanen 2015, 48–49). Speciellt överraskande är fyndet i och för sig inte, eftersom Kauttua inte var vilken lantby som helst. Järnbruket som låg i närheten förenade området med Skandinavien och Europa genom ett nätverk av fabrik och råvaror.

Efter att husen övergavs har mynten blivit kvar i åkerområdet där de hittades, men som

Fig. 5. Guldmyntet från Karleby. Nederländerna, Bataviska Republiken. 1 dukat 1800. Friedberg 317. Foto: Jani Jyrkkä.

nämnts tidigare är myntspridningen inte dokumenterad och det går således inte att analysera den. Myntfynden från bytomten i Kauttua kan ses som ett hopat fynd och troligen berättar de först och främst om mynthantering som har pågått på platsen under lång tid. Det stora antalet mynt är märkvärdigt, men speglar uppenbarligen den enorma kopparmyntningen i Sverige; Karl XI (1660–1697) (totalt 16 ex.) och Karl XII (1697–1718) (totalt 8 ex.), liksom kopparören präglade under Ulrika Eleonora och Fredrik I 1719–1726 (fler än 35 ex.) är många. Att en del av mynten kan tillhöra en skatt kan naturligtvis inte uteslutas, men dessa två fyndkategorier kan troligen inte komma från ett och samma skattfynd.

Dukaten var i praktiken det enda guldmyntet som användes i utrikeshandeln på 1600- och 1700-talen (tabell 2). Det är även intressant att det finns flera mynt bland fynden som har tillkommit efter att byn lades öde 1774 (tabell 1). Den troligaste anledningen är att de sena mynten har hamnat där med gödsel, men även myntoffer kunde vara en möjlig delförklaring. Jämförande material från väl undersökta bytomter saknas.

Efterskrift

Efter att manuskriptet var klart framkom det att det finns fynd med ytterligare tre svenska guldmynt som är hittade 2013–2015 och preliminärt publicerade av Oravisjärvi 2016. De redovisas inte på kartan eller i tabell 2.

- Karl IX, 5 mark (klipping) 1611. Okänd fyndort 2014 – Oravisjärvi 2016, nr 5.
- Ulrika Eleonora, dukat 1719. Österbottnen, Larsmo. Skeppsvrak 2013 – Oravisjärvi 2016, nr 4.
- Karl XIII, dukat 1812. Nyland. Borgå. Åker 2015 – Oravisjärvi 2016, nr 6.

Referenser

Carr, John 1805. *A Northern Summer; or Travels Round the Baltic, through*

Denmark, Sweden, Russia, Prussia, and part of Germany, in the year 1804. London 1805.

- Eriksson, Sarah 2013. Spridningen av danska mynt 1448–1523 i svenska fynd. *Myntstudier* 2013:1–23.
- Friedberg, Arthur L. & Friedberg, Ira S. 2009. *Gold coins of the world from ancient times to the present. 8th edition.* The Coin and Currency Institute, Inc.
- Koivisto, Olavi 1966. *Euran, Honkilahden ja Kiukaisten historia I. Historiallisen ajan alusta isoonvihaan.* Vammala, Vammalan Kirjapaino Oy.
- Korvenmaa, Pekka 1989. *Kauttua - Tuonto ja ympäristö 1689–1989.* Kauttua, Ahlström.
- Lehtosalo-Hilander, Pirkko-Liisa 2000. *Kalastajista kauppanaisiin: Euran esihistoria.* Vammala, Vammalan Kirjapaino Oy.
- Moilanen, Ulla 2015. Kultaraha Euran Kauttuulta. *Finsk numismatisk tidskrift* 2/2015: 48–50.
- Männistö, Hannu 1992. Harvinaisuus pellosto! *Rahapuu. Säästöpankin asiakkaiden talouslehti* 4/92.
- Oravisjärvi, Jani 2016. *Opas Suomen rahalöytöihin.* Turun museokeskuksen julkaisuja 77. Turku.
- Pakkanen, Esko & Leikola, Matti 2011. *Teravaa, lautaa ja paperia; Suomen metsien käytön historiaa,* Metsäkustannus Oy.
- Rahakammion topografinen arkisto
- Talvio, Tuukka 2014. Kultarahat Suomen löydöissä. Talvio, T. (toim.) *Tutkimusta ja keräilyä. Suomen Numismaattinen Yhdistys 1914–2014.* Suomen Numismaattisen Yhdistyksen julkaisuja n:o 7: 94–104.
- Uotila, Kari 2013. *Eura, Kauttuan vanhan kylän alue. Arkeologiset koekaivaukset 3.9.–15.11.2012.* Kaivausraportti. Muuritutkimus ky.
- Wilson, Charles A. 1966. *Anglo-Dutch Commerce & Finance in the Eighteenth Century.* Cambridge University Press. Cambridge.

Myntfynden från en tidigmedeltida kyrka vid byn Ravattula, S:t Karins sn, Egentliga Finland. En götaländsk penning från 1200-talets början som ett exempel

Juha Ruohonen

Bakgrund

Lämningar efter den hittills äldsta kända kyrkobyggnaden i Finland hittades i sydvästra Finland, i S:t Karins socken 2013. Fyndplatsen ligger nära staden Åbo, vid Aura ån, på en liten sandkulle som bär namnet Ristimäki (sv. Korsbacka) i byn Ravattula (fig. 1). Arkeologiska undersökningar på platsen, som leddes av den arkeologiska institutionen vid Åbo universitet, hade påbörjats redan 2010

med undertecknad som utgrävningsledare. I början hittade man framför allt skelettgravar från 1100-talet. Platsen visade sig att vara en riktig sensation när man hittade en stengrund till en tidig kyrkobyggnad (t.ex. Ruohonen 2017). Kyrkogrunden i Ravattula totalutgrävdes under åren 2013–2015.

Ravattula kyrka är tillsvidare den enda kända lämningen efter en kyrkobyggnad som säkert kan dateras till missionsperioden i sydvästra Finland (ca 1100–1220). Det område som svarar mot dagens Finland kristnades långsamt från och med 1000-talet, även om influenser av den kristna tron anlände till området redan långt tidigare. Enligt den nuvarande uppfattningen grundades de första församlingarna på Åland och i Egentliga Finland under första hälften av 1200-talet, närmare bestämt under 1220–1230-talen (Hiekkanen 2010, 343–344).

Den lokala befolkningen byggde Ravattula kyrka med det smala koret redan under senare hälften av 1100-talet. Man har övergivit den lilla kyrkobyggnaden kanske på 1230-talet, men senast vid mitten av 1200-talet. Byggnaden övergavs i samband

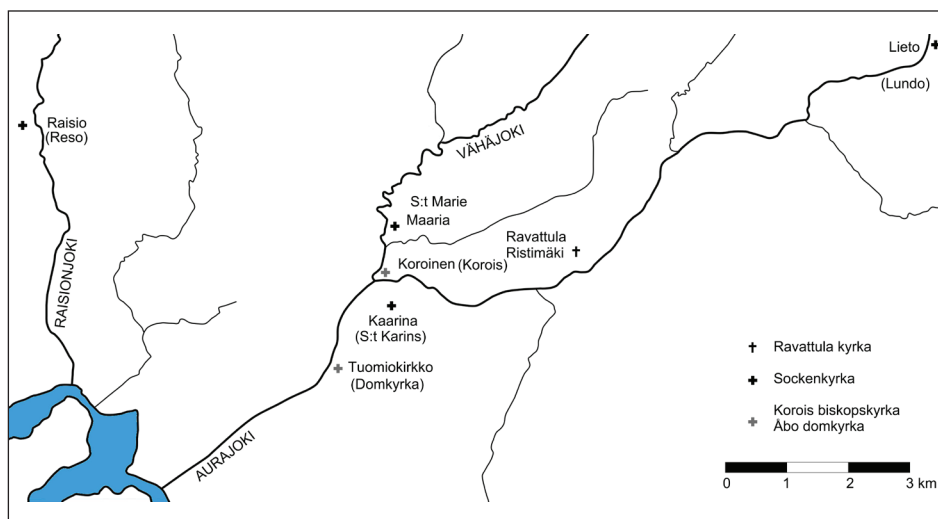

Fig. 1. Ravattula kyrkas läge.

Fig. 2. Den framgrävda och totalundersökta kyrkogrunden i Ravattula, S:t Karins sn, Egentliga Finland under sommaren 2014. Bild från norr mot söder.

med organiseringen av församlingar, när man började bygga större sockenkyrkor. När man har övergivit kyrkan har man även slutat att använda kyrkogården och en ny kyrka byggdes aldrig på denna plats (fig. 2). Kyrkobyggnadens datering baserar sig på ett flertal C14-dateringar samt myntfynden. Dateringen kommer att bli mera detaljerad efterhand som undersökningarna fortskrider.

P.g.a. den höga åldern har det inte bevarats några historiska uppgifter eller folklöre kopplade till kyrkan, förutom namnet Ristimäki (sv. Korsbacka). Enligt författarens tolkning baserar sig platsnamnet på ett kors som restes under medeltiden på platsen för altaret (Ruohonen 2019). Innan den arkeologiska utgrävningen började hade man inte hittat några föremål som kunde kopplas till kyrkan eller gravarna. I nuläget görs ett uppehåll med den arkeologiska undersökningen runt kyrkan, men en övergripande undersökning av fynden som kommit fram under åren 2010–2016 är under arbete.

Forskningsmaterialet

Det materialet som intresserar läsare här består av mynten som hittades på platsen: i och utanför kyrkan har man hittat totalt 22 tidigmedeltida mynt eller myntfragment. Totalt 20 av dessa kommer från kyrkosalen och från koret och två hittades utanför

kyrkan. Flera mynt består av svårbestämda små fragment.

Av mycket små fragment är det t.ex. svårt att avgöra myntets ursprungliga vikt och storlek. Även de flesta av de helt bevarade mynten är slitna, bräckliga och kantskadade.

Henrik Klackenberg framförde en tolkning i sin avhandling (Klackenberg 1992) att största delen av medeltida mynt i svenska (inkl. finska) landsortskyrkor representerar offerspill. Enligt honom har kyrkobesökare tappat mynten i samband med olika typer av kyrkliga förrättningar, framför allt i samband med offer (Klackenberg 1992, 35). Det är troligt att alla mynten funna i Ravattula kyrka har hamnat mellan plankorna i trägolvet och sedan i jorden just i samband med myntoffrandet.

Alla mynten som har bestämts hittills dateras till skiftet mellan 1100- och 1200-talen. Fynden består av både gotländska och fastlandssvenska mynt. En del av mynten är tidigare kända i bara några få exemplar. Det finns flera mynt i materialet som efter finska förhållanden är sällsynta eller t.o.m. helt okända sedan tidigare. Ett sådant (TYA 900:5) hittades 2013 innanför kyrkan, söder om byggnadens mittaxel i den östra delen av kyrkan (fig. 3).

Den gotländska penningen från Ravattula

Myntet ifråga är fragmentariskt och det har gått sönder i flera delar. Motivet är en månskära (en halvmåne) och en stjärna med sex strålar och en stor punkt mellan varje stråle. Lars O. Lagerqvist daterade typen (LL XIX:1) till början av 1200-talet och han menade att den kan vara gotländsk eller norsk (Lagerqvist 1970, 73–74).

Rolf Alstertun och Bengt Hemmingson diskuterade typen i tidskriften *Myntkontakt* 1979 i artikeln *En gotlandsbrakteat från 1200-talet* (Alstertun & Hemmingson 1979, 157). Medelvikten för mynten i deras studie

var 0,10 g och mynten visade sig att ha en hög silverhalt. Baserad på uppgifterna av då kända fynd drog de slutsatsen att typen skulle vara präglad i Götaland senast på 1230-talet. Författarna menade att typen skiljer sig från samtida norska mynt både vad gäller motivets utförande och silverhalt. Motivet på de norska mynten kunde t.ex. vara en stjärna med åtta strålar eller en sol.

Linn Eikje Ramberg har i sin doktorsavhandling (Ramberg 2017) behandlat myntningen i Norge under 1100-talet. Hon har satt alla mynten med ett stjärnmotiv till klass/grupp STJ och menar att de huvudsakligen är präglade i Norge, även om man hittat den även i närområden, speciellt i Sverige. Ramberg menar att just typen med en stjärna med sex strålar som motiv (STJ 2c), som även ofta har en måne, skulle kunna vara präglad i Sverige (Ramberg 2017, 115–117, 191, 195, 315). Efter fyndet i Ravattula är det en ännu större utmaning att uppfatta typen som norsk, eftersom norska mynten från denna tidsperiod helt saknas i finska fynd.

Fynden talar för att typen LL XIX:1 har götäländskt ursprung, eftersom alla fynd med dessa mynt innan Ravattula har hittats i Sverige: i Halltorp, Småland hittades tre ex. i ett skattfynd och ett ex. i hopade fynd, i Brunnsgården, Östergötland hittades ett ex. i ett skattfynd, i Skedevi kyrka, Östergötland hittades ett ex. i hopade fynd samt i Torsåkers kyrka, Ångermanland hittades ett ex. i hopade fynd (Jonsson 1992, 106; Klackenberg 1992, 136, 304; om fyndet i Skedevi kyrka, se Wiséhn 2004, 185–186). Kenneth Jonsson har diskuterat typens datering (Jonsson 1992). I hans studie är alla i dag kända svenska fynd med, utom fyndet från Skedevi 1993. Jonsson menar att typen skulle vara präglad i Lödöse under Erik XI Erikssons andra regeringsperiod (1234–1250). Men som Jonsson konstaterade i sin artikel, finns det många osäkerhetsfaktorer kring dateringar av flertal svenska mynttyper som är präglade under första hälft-

ten av 1200-talet (Jonsson 1992, 105–106).

Tolkning

Typens datering till ca 1240 verkar vara för sen i belysning av fyndet från Ristimäki i Ravattula, speciellt om myntet har cirkulerat under en tid innan det hamnade i jorden i sydvästra Finland. En lite tidigare datering finner stöd i andra, tillsvidare opublicerade myntfynd från Ravattula. Det rör sig om ett hopat fynd där yngre typer i övrigt, med datering senare än 1220-talet verkar saknas helt. Om man tar skattfyndet från Halltorps kyrka med t.p.q. 1230 som utgångspunkt, kan man datera typen till 1210- eller 1220-talen. Myntet kunde höra hemma i Erik Erikssons första regeringsperiod eller vara ännu något tidigare. Utöver myntfynden från Ravattula skulle den tidigare dateringen för typen passa bra även ihop med den arkeologiska kontexten i sin helhet och naturvetenskapliga dateringar från platsen.

Hur som helst är myntet det första av typen LL XIX:1 i Finland. Fastlandssvenska mynt från 1200-talets första hälft är även i övrigt mycket sällsynta i det finska materialet, eftersom den huvudsakliga valutan då var gotländska mynt (Klackenberg 1992, 165). Innan Ravattula har man bara hittat sex fastlandssvenska mynt i Finland: fem av dessa kommer från Jomala kyrka, Finström kyrka och Lemböte kyrka i Lemland, Åland och ett som dateras till mitten av 1200-talet kommer från Korois biskopskyrka i Åbo (Jonsson & Lagerqvist 1974, 5; Klackenberg 1992, 308, 310, 314). Av fastlandssvenska mynt från slutet av 1100-talet har man tidigare bara känt till fyra ex. Ett ex. kommer från Finström kyrka, Åland, ett ex. från

Fig. 3. En götäländsk penning (LL XIX:1) från kyrkogrunden i Ravattula, S:ta. Karins sn. 0,08 g. TYA 900:5.

skelettgravar i Rikala i Halikko (nuv. Salo) socken, Egentliga Finland samt två ex. från en begravningsplats i Moisio i Myllymäki i Nousis socken (Klackenberg 1992, 173; Talvio 2002, 109–110, 168, 172, 205). I frågavarande mynt är svealändska, förutom de götaländska mynten från Lemböte.

Även om antalet hittade mynt från Ravattula inte är stort, utgör materialet vetenskapligt sett ett betydande tvärsnitt av den tidigmedeltida myntanvändningen i Finland. Ravattula kyrka har troligen varit en liten landsortskyrka som användes av ett kollektiv omfattande några närliggande byar. Således erbjuder fynden ny kunskap och nya frågor om myntanvändningen och monetariseringen i området i allmänhet. Flertalet mynt i materialet är gotländska, men det finns även rätt många fastlandssvenska mynt. Speciellt den korta cirkulationstiden av fastlandssvenska mynt jämfört med de gotländska (Jonsson 2005, 16–17) är till hjälp när man ska datera kyrkans intensiva användnings perioden. En del mynttyper från Ravattula är tidigare helt okända i det finska materialet och en del typer och deras varianter är mycket sällsynta även i Sverige. Det finns en detaljerad, internationell artikel under arbete som kommer att omfatta hela myntmaterialet.

Referenser

- Alstertun, Rolf & Hemmingsson, Bengt 1979: En götalandsbrakteat från 1200-talet. *Myntkontakt* 1979:8, 156–157.
- Hiekkanen, Markus 2010: Burial Practices in Finland from Bronze Age to the Early Middle Ages. *Från hedniskt till kristet. Förändringar i begravningsbruk och gravskick i Skandinavien c:a 800–1200* (red. Bertil Nilsson). *Runica et mediævalia*, Opuscula 14, 271–379. Stockholm 2010. Sällskapet Runica et Mediævalia.
- Jonsson, Kenneth & Lagerqvist, Lars O. 1974: Mynten från Finström kyrka, Åland. *Åländsk Odling* 35, 5–30.
- Jonsson, Kenneth 1992: Erik Knutsson eller Erik Eriksson? *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1992:4/5, 104–106.
- Jonsson, Kenneth 2005: Hur länge cirkulerade mynten under olika tidsperioder? *Myntstudier* 2005:4, 15–20.
- Klackenberg, Henrik 1992: *Moneta Nostra. Monetariseringen i medeltidens Sverige*. Lund 1992. *Studies in Medieval Archaeology* 10.
- LL = Lagerqvist, Lars O. 1970: *Svenska mynt under vikingatid och medeltid*. Stockholm 1970.
- Ramberg, Linn Eikje 2017: *Mynt er hva mynt gjør En analyse av norske mynter fra 1100-tallet: produksjon, sirkulasjon og bruk*. Stockholm 2017. *Stockholm Studies in Archaeology* 73.
- Ruohonen, Juha 2017: Ristimäki in Ravattula: On the remains of the oldest known church in Finland. *New Visits to Old Churches: Sacred Monuments and Practices in the Baltic Sea Region*. Janne Harjula & Sonja Hukantaival & Visa Immonen & Anneli Randra & Tanja Ratilainen (red.), Cambridge 2017, 46–60. Cambridge Scholars Publishing.
- Ruohonen, Juha 2019: Identifying a Stone Structure in the Medieval Church at Ravattula in Finland: The Catholic Memorial Cross Tradition in Northern Europe Reconsidered. Opublicerat manuskript.
- Sarvas, Pekka 1968: Fynd av utländska mynt från brytningen mellan den förhistoriska perioden och medeltid i Finland. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1968, 78–87.
- Talvio, Tuukka 2002: *Coins and Coin Finds in Finland 800–1200*. Iskos 12.
- TYA = Turun yliopiston arkeologian opiaineen kokoelmat (Åbo universitets arkeologiska institutions samlingar).
- Wiséhn, Eva 2004: *Coin finds 1997. The Royal Coin Cabinet*, Stockholm. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1997–99 (2004), 170–186.

En sällsynt senvikingatida penning präglad i Lüttich av biskop Otbert (1091- 1119) hittad i Virmo sn, Egentliga Finland

Jani Oravisjärvi

I samband med en metaldetektorundersökning hittades ett sällsynt senvikingatida tyskt mynt i Virmo sn (fi. Mynämäki), Egentliga Finland den 10 juli 2017 (fig. 1). Myntet är det första exemplaret av denna typ i finska fynd (jfr Salmo 1948; Talvio 2002). Det hittades som ett lösfynd ca 20 m från stranden av Virmo å (fi. Mynäjoki) i ett lerigt åkerstycke, på ca 10 cm djup. I samma åker hittades även en bronspärla och ett förhistoriskt nyckelskaft av brons som hör till ett rörlås. I en åker bredvid finns en sedan tidigare känd fornlämning som bär namnet *Nihattulanpuolenpelto* och där man bl.a. har hittat bitar av lerkärl från järnåldern samt ett fragment av ett spänne från folkvandringstiden.

Myntet präglades i Lüttich (fr. Liège) av biskop Otbert (1091-1119). Från och med 925 hörde Lüttich till det tyska kejsardömet, tills Belgien blev en självständig stat 1830. Idag ligger den forna tyska staden Lüttich i det franskspråkiga området i östra Belgien, i floden Meuses dalgång.

Myntet har en diameter på 14 mm, det väger 0,726 g och är en aning böjt i mitten.

Fig. 1. Lüttich. Biskop Otbert (1091-1119). Dbg 1475. Ilisch 34.41.1. 0,726 g.

Allmänt kan man konstatera att de sena tyska mynttyperna har mindre diameter och de väger mindre än mynten från 900-talets slut och 1000-talets början.

Typen avbildades för första gången 1868 när R. Chalon publicerade exemplaret som hörde till Baart de la Failles samling (Chalon 1868, 184, tf. X:9). Hermann Dannenberg kopierade Chalons bild i sitt kända verk *Die Deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit* (1894 nr 1475) (Dbg), som var en sammanställning av den tyska vikingatida myntningen. Det finska fyndet avviker något från Chalons bild vad gäller biskopens dräkt, men exemplaret från Virmo överensstämmer med exemplaret som Peter Ilisch publicerade. Typen är bl.a. sedan tidigare känd i fyra exemplar från skatter (Ilisch 2014, 241). Två ex. kommer från Estland och är en del av skattfynden från Kose (t.p.q. 1128) resp. Kohtla-Käva (t.p.q. 1113) och två ex. kommer från Sverige och är en del av ett gigantiskt skattfynd från Johannishus (t.p.q. 1120) resp. en skatt från Hallsarve (Leimus 1986 fynd nr 198; CNS 4.1.).

Myntfynd från 1100-talets början är extremt rara i den finska kontexten och således är det här fyndet ett viktigt tillägg i det finska myntmaterialet. Fyndet dateras till övergången mellan sen järnåldern och medeltid. Numismatiskt sett börjar tidig medeltid i Finland i slutet av 1100-talet eller senast i början av 1200-talet, när de utländska mynt som är typiska för järnåldern försvinner ur cirkulationen och ersätts av gotländska och fastlandssvenska mynt. T.ex. är myntfynden från Finlands äldsta kyrka Ravattula redan tydligt medeltida till sin karaktär (se Ruohonen 2018; se även Juha Ruohonens artikel i detta nummer av Myntstudier). Även myntfynden från det tidiga biskopsätet i Korois är ett bra exempel på detta. Fynden som kommer från biskopssätet dateras till slutet av 1200-talet och framåt, men man har även hittat mynt

på platsen som hör till tiden innan biskopsborgen, som ett penningfragment från Köln präglad av ärkebiskop Friedrich I (1181-1190) (NM 52100: 135) (Koivunen 1979, 35 och bild 75; se även Talvio 2002, 207; Talvio 2009, 307 samt Ehrnsten 2018: 259, 261-262). Det enda större skattfyndet från 1200-talet i Finland kommer från Geta på Åland (Lagus 1900 nr 321; Voionmaa 1941, 23-30). Den största delen av järnålderns myntfynd i Finland kommer från silverskatter och en mindre del kommer från gravar, men tack vare de nya metalldetektorfynden har även andelen lösfunna mynt stigit betydligt på 2010-talet.¹ 1100-talsmynt har hittats framför allt i Egentliga Finland, men man känner t.ex. till en skatt från Linnaniemi i Tavastehus sn som dateras till slutet av 1000-talet (NM 3090) (Talgio 2002, nr 134 med angiven litteratur).

Litteratur

Chalon, M. R. Curiosités numismatiques – Monnais rares ou inédites (dixième article). *Revue de la Numismatique Belge*. Bryssel 1868, 177-185.

CNS 4 - *Corpus Nummorum Saeculorum IX-XI qui in Suecia Reperti Sunt*, no. 4. *Blekinge 1 Bräkne-Hoby - Sölvesborg*. Stockholm 2010.

Dbg - Dannenberg, Hermann. *Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit*. Berliini, 1876-1905.

Ehrnsten, Frida. Koroisten historia rahalöytöjen valossa. *Koroinen – Suomen ensimmäinen kirkollinen keskus* (red. Janne Harjula, Sonja Hukantaival, Visa Immonen, Tanja Ratilainen & Kirsi Salonen. Turun Historiallinen Arkisto 71. 2018, 257-273.

Ilisch, Peter. Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. II: Die Münzprägung im südwestlichen Niederlothringen und in Flandern im 10. und 11. Jahrhundert. *Jaarboek voor Munt- en*

Penningkunde. Bd. 100 Special. Amsterdam 2014.

Koivunen, Pentti 1979. Medeltida myntfynd från Korois. *Åbo stads historiska museums Årskrift* 40, 1976.

Lagus, Wilhelm. *Om mynt funna i finsk jord. Numismatiska anteckningar 2*. Helsingfors 1900.

Leimus, Ivar. *Der Münzfund von Kose aus dem zweiten viertel des 12. Jahrhunderts*. Tallinn 1986.

Ruohonen, Juha. 1200-luvun götänmaalainen penninki Ravattulan Ristimäeltä. *Numismaattinen aikakauslehti* 2018:4, 88-91.

Salmo, Helmer. *Deutsche Münzen in vorgeschichtlichen Funden Finnlands*. SMYA XLVII. Helsinki, 1948.

Sarvas, Pekka. Fynd av utländska mynt från brytningen mellan den förhistoriska perioden och medeltid i Finland. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1968, 78-87.

Talgio, Tuukka. *Coins and coin finds in Finland AD 800-1200*. Iskos 12. SMYA. Helsinki, 2002.

Talgio, Tuukka. Gotlannin rahat Suomen 1200-luvun löydöissä. *Maasta, kivestä ja hengestä. Markus Hiekkänen Festskrift* (red. H.-M. Pellinen). Saarijärvi 2009, 306-313.

Voionmaa Jouko 1941. Brakteatfyndet från Geta. *Finskt Museum* XLVIII,, 23–30.

Noter

¹ Under åren 2013–2017 anmäldes ca 830 mynt från järnåldern till myndigheterna i Finland. Även av dessa kommer mer än hälften från skatter, t.ex. omfattar skatten från Sikalantausta i Hämeenkoski sn, Tavastland flera än 400 mynt. Ändå är andelen lösfunna mynt betydande.

Två extremt rara Gustav I Vasas åboklippingar funna i Småland och deras koppling till det Nordiska sjuårskriget

Eeva Jonsson

I min magisteravhandling i arkeologi 2014 presenterades en sammanställning av fynden med åbomynt i alla Nordens tre riken samt en redovisning av myntens geografiska spridning. Därefter gjordes ett försök att analysera vilken roll åbomynten hade i myntcirkulationen under Erik av Pommern (1396–1439), Kristoffer av Bayern (1441–1448), Karl Knutsson Bonde (1448–1457, 1464–1465, 1467–1470) samt Gustav I (1523–1560). Vidare försökte jag att närmare undersöka myntningens utveckling i Åbo (fig. 1). Materialet med åbomynt i nordiska fynd omfattar i nuläget totalt ca 520 mynt varav bara 32 är präglade under Gustav I:s tid och av dessa kommer 27 från svenska fynd. Det har senare bl. a. visat sig att det saknas tre rara Gustav Vasas åbomynt i avhandlingen: 16 öre 1556 (klipping) (SM 232) och 16 öre 1557 (klipping) (SM 234) samt 1 mark 1557 (SM 222–223). De två förstnämnda åboklippingar har en speciell historia.

Bakgrund – Myntningen i Åbo under Gustav I Vasas tid

Under Gustav I:s (1523–1560) tid infördes de första högre valörerna i Sverige, som tidigare bara hade förekommit som räknebegrepp. Samtidigt behölls lågvalörerna med undantag för penningen. Öret, som motsvarade 24 penningar, började präglas 1522 redan under Gustav Vasas riksförståndartid. 1-öresmynt från Åbo är daterade 1523–1524

(SM 96 och SM 97) och ett begränsat antal har bevarats. Från 1523 ändrades örtugens värde till $\frac{1}{2}$ öre (tidigare $\frac{1}{3}$ öre) och $\frac{1}{2}$ örtugen/fyrken till $\frac{1}{4}$ öre (tidigare $\frac{1}{6}$ öre) (Rasmusson 1960, 40–41; Wallroth 1918, 16). År 1534 introducerades dalern, som var avsedd för internationell handel och för att avlöna legotrupper och höll således en hög silverhalt. Till en början motsvarade en daler ungefär fyra mark. Marken (som motsvarade 8 öre) hörde till åbomyntningens sista fas och den valören präglades i Åbo 1556–1558.

Heinricusörtugarna (LL 6 och 7) och halvörtugarna (LL 18) från Åbo med inskriften SCS HEINRICUS EB (Sankt Henrik ärkebiskop) på åtsidan och MONETA ABOSIENS ("Åbo mynt") på framsidan har traditionellt daterats till Sten Sture d.ä. (1470–1497, 1501–1503). Ivar Leimus har diskuterat halvörtugarnas datering och mynttort (Leimus 1992, 150–151). Han har noterat att alla skatter där Heinricushalvörtugarna ingår tillhör 1530-talet, och att även bokstavstyperna i myntens inskrifter tyder på senare datering än 1490-talet. Leimus har även konstaterat att andelen av Heinricushalvörtugarna i estniska skatter är oväntat stor. P.g.a. dessa fakta har han framfört en teori att Heinricushalvörtugarna präglades av borgmästaren Jacob Richerdes i Tallinn 1524 (Leimus 1992, 150–151). Bengt

Fig. 1. Åbo slott, där åbomynten präglades under Gustav I:s tid och troligen även tidigare.

Fig. 2. Gustav I (1523–1560). Åbo, örtug (LL 7 [under Sten Sture d.ä.]. Statsrådet Mauritz Hallbergs myntsamling, Österbottens museum, Vasa.

Hemmingsson har däremot framfört en hypotes om att mynten med Sankt Henriks namn sannolikt skulle ha präglats på biskop Arvid Kurcks initiativ under upproret mot danskarna i Finland 1521/1522 (Hemmingsson 1999, 55). Tuukka Talvio har tidigare publicerat Heinricusörtugarna i nordiska fynd (Taltvio, 2014) (fig. 2).

Med ledning av bl.a. de svenska skattfyndens dateringar kan man konstatera att förutom halvörtugarna hör även Heinricusörtugarna till 1530-talet. En stor skatt med t.p.q. 1518, som hittades 1972, kommer från kv. Johannes i Västerås (KMK 100354) (SML 13.193). Skatten omfattar totalt 16.232 mynt, men Heinricusörtugarna är inte representerade. Även andra svenska skattfynd talar för senare datering, eftersom skatterna där Heinricusörtugar är representerade är från Gustav I:s tid: Söräng i Mörkö sn, Södermanland, t.p.q. 1531 (SHM 26682), Vilgot Storegården, Fotskäl sn, Västergötland, t.p.q. 1534 (SHM 24075), Skara domkyrka, t.p.q. 1541 (SHM 1230) samt Gunnorps Västergård, Vikingstad sn, Östergötland, t.p.q. 1560 (SHM 10989) (SML 1.145). Gunnorps Västergårdsskatten är sen, men skattens tyngdpunkt ligger tydligt på 1520-talet. Skatten innehåller 67 örtugar som dateras till 1529–1531 samt 142 fyrkar som har präglats senast 1529.

Ivar Leimus diskuterar de underhaltiga ören och fyrkar som präglades i Åbo under Gustav I (Leimus 1984, 107–122). Han behandlar tidigare publicerat arkivmaterial

från Reval som oväntat visar att borgmästaren Jacob Richerdes även lät prägla mynt, d.v.s. 4 ½ lödiga ören (28% silver) och 2 ½ lödiga fyrkar (15–16% silver), i Finland 1523–1524. Dessutom finns det osäkra uppgifter om dubbelfyrkar, d.v.s. örtugar. Enligt urkunden myntade Jacob Richerdes på nytt i Åbo i slutet av 1520-talet, denna gång 4-lödiga fyrkar. Man känner inte till mynt som skulle ange Åbo som myntort från denna period och därmed antar Leimus att man vid detta tillfälle angav en annan myntort, troligen Stockholm (Leimus 1984, 110, 114).

Arkivmaterialet visar att under befrielsekriget mot Kristian II hade den blivande svenske kungen Gustav I lånat medel av Richerdes och i stället för att återbetala pengarna gav Gustav I Richerdes rätt att driva myntverket och få tillbaka lånet i form av myntinkomsterna. Myntverket låg i Finland, sannolikt i Åbo. Leimus refererar till Pekka Sarvas som av en slump hittade en unik odaterad fyrk präglad i Åbo. Enligt Sarvas har fyrken låg silverhalt och samma stil som örena från 1523 (Sarvas 1995, 52). Enligt arkivaliska uppgifter har man myntat ca 88 000 ex. och därför antar Leimus att man måste även vid detta tillfälle ha angivit någon annan myntort på mynten i Åbo, möjligen Stockholm. Vidare hänvisar Leimus till två finska myntskatter från Rautajärvi och Vaala som innehåller fyrkar med sämre halt och ännu grövre bearbetning. Leimus menar att fyrkar i skatterna skulle kunna passa in. Tyvärr kan man idag inte skilja fyrkar präglade i Åbo från de ”äkt” svenska fyrkarna. Någon gång efter den 23 maj 1524 flyttade myntningen från Åbo till Reval.

Enligt Kenneth Jonsson visar källmaterialet som Leimus publicerade att myntningen ligger på gränsen till falskmyntning och har likheter med Gustav I:s myntning i Stockholm 1535 av danska mynt (K. Jonsson 1985, 79). I samband med en arkeologisk undersökning i Strängnäs, Södermanland

Fig. 3. Gustav I (1523–1560). Åbo, 2 öre (klipping) 1556 (SM 241). Biskopsgården, Linköping, Östergötland. Foto: Kenneth Jonsson.

1991 hittades en unik hybrid mellan Uppsala 1 öre 1522, SM 6 (åtsidan) och Åbo 1 öre 1524, SM 97 (frånsidan) (Elfver 2004a, 52–53). Leimus påpekar att Richerdes tog flera yrkesmän med sig från Reval till Åbo, bland dem stampgravören Phylypus van Foussyck, men stampgravören flydde och då har myntmästaren troligen haft svårigheter att anskaffa nya stampar till örena (Leimus 1984, 111–112). Myntfyndet från Strängnäs indikerar att stamparna som användes vid myntningen i Åbo för 1-ören 1524 och möjligen även 1523 producerades i Uppsala (Elfver 2004a, 53).

Det finns inga belägg för en myntning i Åbo mellan åren 1524 och 1556. Den sista myntningen i Åbo ägde rum 1556–1558 medan kriget mot Ryssland pågick. Sveriges förhållande till den ryska grannen hade varit spänt sedan medeltiden. Länderna hade slutit fred i Nöteborg 1323, men gränsdragningen i ödemarkerna var fortfarande ett kontinuerligt tvisteämne. Under Gustav I expanderade den finska befolkningen kraftigt österut över den gamla gränsen. Den finska nybyggarexpansionen ledde till oroligheter och mindre plundringståg och härjningar pågick nästan konstant. Situationen eskalerade till krig 1554. Sverige och Ryssland slöt fred 1557, men förhållandena mellan de två länderna fortsatte att vara instabilt (Sundberg 1998, 35–41). Krigskostnaderna blev höga för Gustav I. Myntpräglingen, som har legat nere i hela riket ca 1550–1555, började på nytt i Stockholm och Åbo 1556. Kungen lät prägla flera olika nominaler i Åbo: 1 mark, ½ mark och 2 öre (SM 220–231). Dessutom präglades

16 öre, 8 öre, 4 öre samt 2 öre i form av klippingar (SM 232–242) (fig. 3). Klippingarna, som var lättare och snabbare att prägla än runda mynt, var i första hand avsedda för att betala lön till soldaterna. Klippingarna var 8-lödiga och stämde således överens med de samtida runda mynten. Alla åbomynt från den sista myntningsperioden hör till Gustav I:s rariteter.

Nyupptäckta fynd: tre rara Gustav I Vasas åbomynt i svenska fynd

Som nämnts tidigare har det senare visat sig att det saknades tre Gustav I Vasas åbomynt i min magisteravhandling (se tabell 1 och 2). Mynten kommer till sin karaktär från två väldigt olika skatter. En mark 1557 (SM 222–223) är en del av en skatt som hittades i Gunnorps Västergård i Vikingstad sn, Östergötland år 1899 (SHM 10989). Att det är frågan om en mark präglad i Åbo framkommer i fyndförteckningen där det står *Mark 1557. Hildebrand, Riksbankens mynt* (= Hildbrand 1889, s. 73 nr 1 & 2). Myntet bär

Fig. 4. Gustav I (1523–1560). Åbo, 1 mark 1556 (SM 221). Statsrådet Mauritz Hallbergs myntsamling, Österbottens museum, Vasa.

TPQ	Fyndort	Socken	Landskap	Fynd- år	Antal tot.	Antal GV åbomynt	Valör
1531	Söräng	Mörkö	Södermanland	1960	677	3	Heinricus, ½ örtug
1533	Ryckelsby	Ekeby	Östergötland	1869	162	1	Öre 1524
1534	Vilgot Storegården	Fotskäl	Västergötland	1949	948	2	Heinricus, örtug
1541	Skara domkyrka, norra koret	Skara	Västergötland	1845	1241	9	Heinricus, örtug
1557	Spänstvägen 22	Björlanda	Bohuslän	1986	2	1	1 mark 1556/1557
1560	Gunnorps Västergård	Vikingstad	Östergötland	1899	280	2	Heinricus, örtug och 1 mark 1557
1560	Västhorja Norregårde	Värnamo	Småland	1863	19	2	16 öre (klipping) 1556 och 1557
1578	Sankt Per, kv. 18	Linköping	Östergötland	1905	106	1	½ mark 1557

Tabell 1. Gustav I Vasas åbomynt påträffade i svenska skattfynd.

med andra ord åbomarkens symbol ekollon (fig. 4). Skatten omfattade totalt 280 mynt, bland dessa även en Heinricusörtug. Skatten har en ovanligt spridd blandning av låga

och höga valörer från Eriks av Pommern tid ända till Gustav Vasa. Skatten är en hopsparad skatt och dess t.p.q. är 1560. Den innehåller även några föremål: en bit av en tennkanna, fyra små hängsmycken av silver samt fyra pärlor. Båda typerna (SM 222/3) av markmynten präglade i Åbo 1557 är rara eller extremt rara.

Ett kvadratisk 16 öre 1556 (klipping) (SM 232) samt ett rhombisk 16 öre (klipping) 1557 (SM 234) (fig. 5) hör till en mycket intressant skatt som omfattade totalt 19 ex. av Gustav I Vasas mynt (SHM 3178). Skatten innehåller 17 mynt i markvalörer samt två örtugar, d.v.s. nästan alla mynt i skatten är av höga valörer. Skatten innehöll även 1-marksmynt 1557 som kan ha varit ett åbomynt, men den frågan måste lämnas öppen. Skattens t.p.q. är 1560 och den hittades vid potatisupptagning i en åker vid det tidigare soldattorpet Sikaled nära landsvägen på ägorna till hemmanet Västhorja Norregårde i Värnamo sn, Småland 1863. Mynten låg förvarade i en tygbit som föll sönder när den berördes.

Den kvadratiske 16 öre 1556 (klipping) (SM 232) är extremt rar. Enligt Appelgren finns det ett ex. av ett dylikt mynt i Kungl. Myntkabinettets samlingar i Stockholm och ett ex. i Antells samling i myntkabinettet

Fig. 5. Gustav I (1523–1560). Åbo, 16 öre (klipping) 1557 (SM 234). Statsrådet Mauritz Hallbergs myntsamling, Österbottens museum, Vasa.

<i>Fyndort</i>	<i>Socken</i>	<i>Landskap</i>	<i>Fyndår</i>	<i>Antal GV åbomynt</i>	<i>Valör</i>
Västra Bleken	Sundal-Ryr	Dalsland	1843	1	8 öre (klipping) 1557
Koppargränd/ Kvarngatan	Strängnäs	Södermanland	1991	1	1 öre 1524
Överselö kyrka	Överselö	Södermanland	1942	1	Heinricus, örtug
Nya Lödöse	Göteborg	Västergötland	1915–18	1	Heinricus, örtug
Alvastra kloster	Västra Tollstad	Östergötland	1934	1	Heinricus, ½ örtug
Biskopsgården	Linköping	Östergötland	1962	1	2 öre (klipping) 1556

Tabell 2. Gustav I Vasas åbomynt påträffade i svenska lösfynd och hopade fynd.

i Helsingfors (Appelgren 1905 nr 1698). Det är med andra ord möjligt att Kungl. Myntkabinetts exemplar som idag hör till den systematiska samlingen ursprungligen kommer från Västhorjaskatten. Ett dylikt mynt fanns i selinheimos samling (Carlberg et. al. 2019 nr 34). Myntet har ursprungligen hört till Elias Brenners samling och är troligen det enda exemplaret i privat ägo. Den rhombiska 16 öre (klipping) 1557 (SM 234) är mycket rar (fig. 5). Om myntet är Appelgrens (1905) variant nr 1716 eller nr 1718 går inte att avgöra. Det finns fyra dylika mynt i privat ägo (Carlberg et. al. 2019 nr 35). Enligt Appelgren finns det mynt som är av varianten nr 1716 i fyra offentliga samlingar: i Riksbankens myntkabinett i Stockholm, i Den Kgl. Mønt- og Medaillesamling i Köpenhamn, i Antells samling i Helsingfors samt 2 ex. i Kungl. Myntkabinettet i Stockholm. Appelgrens variant nr 1718 finns bara i Kungl. Myntkabinettet i Stockholm samt i privat ägo.

Västhorja skattens koppling till det Nordiska sjuårskriget

Som nämnts tidigare har det senare legat ett soldattorp i närheten av den småländska Västhorjaskattens fyndplats. Soldattorpen i Sverige har ett samband med indelningsverket och de förekom i landet från och med 1680-talet ända till 1901. Indelningsverket betyder att man lät en eller flera gårdar bilda rotar och rusthåll med uppgift att

rekrytera en båtsman, ryttare eller soldat, och ge honom lön och ett torp med mark att bruka. Västhorjaskattens ursprungliga kontext har med andra ord inget samband med det mycket senare soldattorpet. Däremot är det sannolikt att personen som hade skatten i sin ägo har förvärvat åboklippingarna i samband med krigstjänstgöring i Finland under det ryska kriget 1556–1558. Gustav I föredrog utländska legosoldater, men han behövde även anskaffa och utbilda inhemska trupper. Wijkander beskriver hur de anskaffades på två sätt: dels genom värvning, d.v.s. frivilligt inträde till krigstjänst, dels genom utskrivning, d.v.s. obligatorisk inträde, p.g.a. den allmänna värnplikten (Wijkander 1866, andra kapitlet). En stor del av knektarna i landet var frivilligt värvade (speciellt smålänningar).

Själva deponeringen av Västhorjaskatten har troligen en koppling till Nordiska sjuårskriget. Kriget började i augusti 1563 när Danmark och Lübeck förklarade Sverige krig. Det pågick till år 1570 och har kallats ”det första stora kriget”. En stor del av kriget utspelades till sjöss. Landkriget innebar mycket brutala härjningståg. En viktig källa om nordiska sjuårskriget är den danske fältöversten Daniel Rantzaus dagbok där han berättar om danskarnas fälttåg i Sverige 1567–1568. Tack vare hans anteckningar vet man hur den danska hären rörde sig i landet under dessa åren (fig. 6). Som en parentes kan man nämna att slagfältsarkeologiska

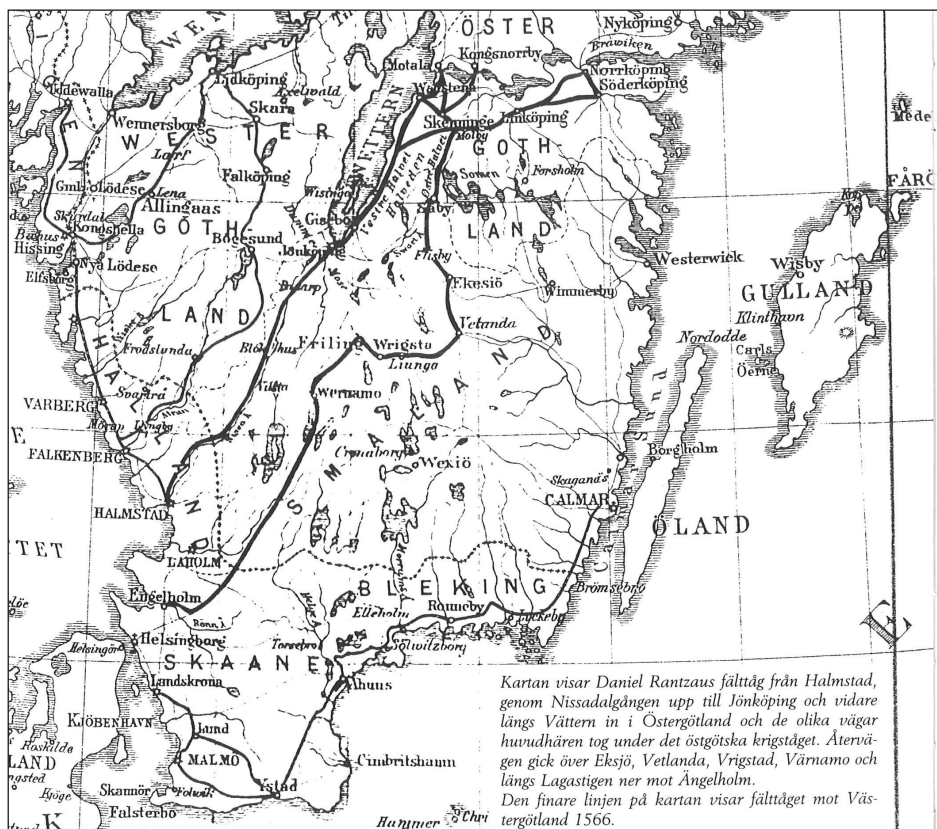

Fig. 6. Kartan visar Daniel Rantzaus fälttåg 1567–1568 från Halmstad genom Nissadalgången upp till Jönköping och vidare längs Vättern in i Östergötland och de olika vägar huvudhären tog under det östgötska krigståget. Återvägen gick över Eksjö, Vetlanda, Vringstad, Värnamo och längs Lagastigen ner mot Ängelholm (Rantzau 1567, 14).

undersökningar i forskningsprojektet ”Gentryggen 1567”, som inleddes 2010 av Miliseum Skillingaryd och Jönköpings läns museum har gett nya infallsvinklar på äldre skriftkällor. Miliseum är regionens ansvarsmuseum för militärhistoria. Man har bl.a. fått en detaljerad inblick i hur bondeuppbåd var beväpnat och organiserat (Engkvist et. al. 2013). Rantzaus armé bestod av 4000 man värvat fotfolk, samt ett par tusen ryttare och ett stort antal icke stridande och en tross med 900 vagnar och tolv kanoner (Engkvist et. al. 2013, 8).

Den 4 november 1567 skriver Rantzau i sin dagbok att han på kunglig befallning ska tåga mot det första etappmålet Jönköping och slå den svenska fienden. Om fienden inte konfronterar Rantzaus trupper ska han härja och bränna i Västergötland och Småland och sedan återvända tillbaka till Danmark (Rantzau 1567, 19). Det var klart 1567 att den svenske kungen Erik XIV hade blivit sinnessjuk och hans krigsföring även mot sin egen befolkning var mycket brutal. När danskarna kom till Jönköping hade svenskarna själva redan bränt ner en stor

del av staden. Sverige klarade inte av att göra större motstånd mot den danska hären. Svenska soldater brände ner städer och byar som krigstrategi så att den danska hären inte skulle kunna provientera. Det var strikt förbjudet för bönderna att betala brandskatt till danskarna.

Den 20 november 1567 skriver Rantzaus i sin dagbok: *Många lämnade brandskatt och både bönder och borgare var villiga därtill. Men när man fick reda på detta i det svenska lägret tog man alla tillfånga som hade erlagt brandskatt i vårt läger, eller bara varit i lägret, och avlivade dem, så att Peter Gad, svenske kungens profoss, avrättade 78 personer på en enda dag som förrädare* (Rantzaus 1567, 39).

Frédéric Elfver kopplade skatten från Slöta kyrka med 17 mynt av höga valörer, t.p.q. 1558 till Rantzaus krigståg till Västergotland 1566. Samtliga mynt i skatten är från Gustav I:s tid. Fyndet påträffades i en urna i Slöta kyrkomur (Elfver 2004b, 84–85 och angiven litteratur). Bara två mynt i skatten inlöstes av KMK och idag går dessa mynt inte att finna i KMK:s samlingar.

Valdemar Gerdin kunde i sin uppsats *Död, pest och pina!* visa att det finns kopplingar till Nordiska sjuårskriget och var myntskatterna med t.p.q. 1550–1569 har påträffats i Sverige. De stora koncentrationerna har en tydlig koppling till den danska härens fälttåg (Gerdin 2009). Uppgifterna i Daniel Rantzaus dagbok är en viktig del av hans analys. Kenneth Jonsson har i sin kommande artikel berört frågan mera detaljerat (K. Jonsson 2019). Enligt honom har utöver skatten från Slöta kyrka, även skatten från Gunnorps Västergård, som beskrivits ovan, troligen en koppling till det Nordiska sjuårskriget, eftersom fyndplatsen ligger nära härvägen för Daniel Rantzaus styrkor 1567–1568. Enligt honom kan även skatten från södra Berga, Östergötland med enbart 14 utländska guldmynt och två fingerringar troligen kopplas till Nordiska sjuårskriget

och Daniel Rantzaus invasionsarmé (SHM/KMK 841) (SML 1.59). Därtill räknar han Västerhorjaskatten som en trolig resultat av Daniel Rantzaus härjningar (K. Jonsson 2019).

Om den dagen när Rantzaus trupp anlände till Värnamo, berättar Rantzaus så här:

Den 10 februari 1568. *Vi tågade från Fryele (=Froling) mot Värnamo (Wernamo) med avsikt att träffa de våra där. Men när vi kommit dit hade Georg Merschwein med sin hop, vilken var 2 skvadroner ryttare och 10 fänikor knektar stark, bränt ner alltsammans och dragit tillbaka till Danmark. Orsaken var denna, att fast han väl hade 2 fanor ryttare, däribland en av Kungl Maj:ts hovfanor, som förhöll sig ridderligt och slog på flykten 4 skvadroner ryttare som Brunte Burrigssen hade vid gränsen för att hindra och avvärja vår undsättning att komma fram till oss, och sköt många bland dem, så kunde knektarna, som nästan alla var idel bönder, varken med gott eller ont fås att stanna vid fänikorna utan opponerade sig och sprang tillbaka, varvid många sköts. En del fördärvade sina rör (=bössor) för att de inte ville gå mot fienden, därför kunde inte översten fortsätta med dem. När nu herr Fältöversten inte fann de våra höll han ett fältråd och beslöt slutligen att föra hopen, som legat i fält hela hösten och vintern och som utstått mycken möda och mycket arbete, åter till gränsen, och tog själv vägen mot Toftaholm (Taufftholm) över isen, men vagnarna och pjäserna tågade på land vid en stor skog där vi fann många döda lik från de våra och svenskarna. Mellan denna skog och sjön fanns ett starkt blockhus som var rivet och nedbränt. Före Toftaholm hade fienden förstört bron, varför hopen måste hålla still en bra stund. Slutligen slog de våra läger på andra sidan floden. Det fanns åter foder åt hästarna och även föga bröd åt knektarna* (Rantzaus 1568, 78).

Värnamo, där Västhorjaskatten hittades, låg på den danska härens tillbakaväg, precis

på slutet av Rantzaus krigståg. Rantzaus trupper anlände dit, bara fyra dagar innan den danska truppen återvände och Rantzaus härjningståg i Sverige var över. Den brutala historien i Rantzaus dagbok talar för att man har deponerat Västhorja skatten i ett akut krisläge för att mynten senare ska hämtas eller så kan de t.ex. härstamma från en byggnad som brann ner (se Gerdin 2009, 24–25).

Litteratur och förkortningar

Appelgren, T. G. 1905. *Konung Gustav I:s mynt*. Stockholm.

Elfver, F. 2004a. Nyupptäckt hybrid från Gustav I:s tid. Om Uppsala 1 öre 1522 i kombination med Åbo 1 öre 1524. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2004:3, 52–53.

Elfver, F. 2004b. Myntfyndet från Slöta medeltidskyrka i Västergötland. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 2004:4, 84–85.

Engkvist, S. Pettersson, C. B. & Wennerberg, R. 2013. Getaryggen 1567. Delrapport för år 2013. *MILISEUM. Rapport 2013: 1*. Jönköpings läns museum.

Gerdin, V. 2009. *Död, pest och pina! Myntskatter och Nordiska sjuårskriget*. Kandidatuppsats i arkeologi, Stockholms universitet. Höstterminen 2009.

Hemmingsson, B. 1999. Arvid Kurck, Jacob Richerdes och myntningen i Åbo på 1520-talet. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1999: 3, 52–56.

Hildebrand, H. 1889. *Samlingen av svenska mynt i Riksbankens myntkabinett*. Stockholm.

Jonsson, E. 2014. *Åbomynt i nordiska fynd samt analys av myntningen i Åbo under Karl Knutsson Bonde – en numismatisk studie*. Magisteravhandling i arkeologi, Helsingfors universitet.

Jonsson, K. 1995. Från utländsk metall till inhemskt mynt. *Numismatiska Meddelanden* XL, 43–61.

Jonsson, K. 2019 (under tryckning). Skatten från Sysslomansgården i Uppsala 1775 och myntcirkulationen under Gustav

Vasa. Ekström, C., Holmberg, K., Wijk, M. & Gunnarsson, B. (red.) *Samlad glädje 2019. Numismatiska klubben i Uppsala 1969–2019*.

Lagerqvist, L. O. 1995. Äldre vasatid. Myntningen i Sverige 995–1995 (red. K. Jonsson et al.) *Numismatiska Meddelanden* XL. Stockholm, Svenska Numismatiska Föreningen, 125–180.

Leimus, I. 1984. Jacob Richerdes' myntningsaffär i Finland och i Reval. *Historisk tidskrift för Finland* 1984:2, 107–122.

Leimus, I. 1992. Åbomynt i ett estniskt depåfynd. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1992: 6, 150–151.

MISAB–Myntauktioner i Sverige. *Samling Selinheimo. Mynt präglade i Åbo*. Stockholm 2019.

SML = *Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 1–11*. Stockholm 1982–2004.

Rantzau, D. *Daniel Rantzaus dagbok*. Red. G. Lindqvist. Linköping 1986.

Rasmusson, N. L. 1960. Fyrk. *Kulturhistorisk lexikon för nordisk medeltid*, band V, Malmö 1960, 40–41.

Sarvas, P. 1995. Två unika Åbo-mynt. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1995:4, 50–55.

SM [nummer] = Ahlström, B. och Almer, Y. och Hemmingsson, B. 1976. *Sveriges mynt 1521–1977*. Stockholm 1976.

Sundberg, U. 1998. *Svenska krig 1521–1814*. Stockholm 1998.

Talvio, T. 2014. Sankt Henrik på mynt. *Nordisk Numismatisk Årskrift. Ny serie, 1*, 201–211.

Wallroth, K.-A. 1918. *Sveriges mynt 1449–1917*. Numismatiska Meddelanden XXII. Stockholm 1918.

Wijkander, T. 1866. *Öfversigt af svenska krigsförfattningens historiska utveckling från äldsta tider till indelningsverkets afslutande år 1733*. Stockholm 1866.

Skandinaviska imitationer i finska fynd

Bo Gunnarsson

Artikeln presenterar några av de skandinaviska imitationer av anglosaxiska mynt som hittats i Finland (i Finland anges socken-namnet som fyndort, men här anges istället fyndortens namn) under de senaste åren och då i huvudsak det stora fyndet från Sikalantaus, Hämeenkoski sn, Tavastland beläget ca 100 km norr om Helsingfors. Fyndet, som gjordes av metalldetektorister våren 2016 och är det sjätte största vikingatida fyndet från det finska fastlandet, består av sammanlagt 405 mynt och myntämnen (Ehrnsten 2018). Fyndets tpq är bedömt till 1025 baserat på ett mynt från Konrad II, Regensburg (Hahn 33, information från J. Oravisjärvi). I fyndet finns fem irländska imitationer från Dublin, en imitation av en bysantinsk miliariesion samt 10 skandinaviska imitationer som redovisas i detalj i fyndkatalogen nedan. Förutom fyndet från Sikalantaus beskrivs två lösfynd av skandinaviska imitationer funna vid detektorsökning.

Tack vare ett forskningsbidrag från Gunnar Ekströms Stiftelse för numismatisk forskning hade författaren möjligheten att göra ett besök på Museiverket i Helsingfors för att detaljstudera mynten som ingick under respektive inventarienummer NM40916 och NM41112 samt myntet från Pappila (Pälkäne sn) som vid besöket ännu saknade inventarienummer. Studien resulterade i en kompletterande stampidentifiering samt identifiering av ytterligare en imitation i relation till den preliminära rapport, utarbetad av F. Ehrnsten, som författaren hade tillgång till som underlag för besöket.

Det som är förvånande är att det bland de totalt 12 skandinaviska imitationerna återfinns fyra tidigare oregistrerade stamper

(alternativt fem, en åtsida är så dåligt präglad att någon identifiering inte har kunnat utföras).

Som en ytterligare inledande kommentar kan nämnas att Museiverket inventariemärker genom en tuschnotering på mynten eller som i något fall genom att fästa en etikett genom ett perforerat mynts hål.

1.	Stampbeteckning enligt Comm NS. 4 och 9, tidigare oregistrerade stamper enligt Fi Ax, Bx.
2.	Avbildad, fig nr
3.	Singel (S), länk (x-L) eller stampkedja. Ett plus-tecken (+) efter stampkedjenumret indikerar att kedjan utökas genom det aktuella myntet
4.	Fyndbeteckning, kommentar, (BGxxx) B. Gunnarsson identitetsnummer
5.	Vikt (g)
6.	Mått (mm). När måttet står inom parentes avser det ett böjt eller skadat mynt
7.	Stampställning (°)
8.	Skador, fragment.
	e kantskada
I	ca 7/8 eller ca 95-80%
II	ca 3/4
III	ca 2/3
IV	ca 1/2
V	ca 1/3
VI	ca 1/4
VII	ca 1/6-1/8
9.	Täljor/Pecks, åtsida/frånsida/kant
10.	Böjd
	0 platt mynt utan spår av böjning
	(0) svagt böjt utan ås
	1 1-2 ggr
	2 2-3 ggr
	3 minst 3 ggr
	+ kraftigt böjd, ca 45°
11.	Hål/Spricka, H/V

Fyndkatalog

Kolumnerna i fyndkatalogens tabeller följer i huvudsak uppställningen som återfinns i Comm. NS 4 och 9 (Malmer 1989, 1997).

De nya exemplaren som identifierats un-

Sikalantaus, Hämeenkoski sn, Tavastland (Inv.- nr.: NM40915, 40916, 41112)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
4.233.672	Fig. 1	10	NM40916:23 (BG1072)	1,58	20,1	15	--	1/3	2+	--
4.551.632	Fig. 2	10	NM40915:109 (BG1073)	1,7	--	300	--	0/1/1	0	--
9.121.1154	Fig. 3	S	NM41112:105 (BG1074)	1,29	19,2	105	--	1/5	1+	--
9.127.1737	Fig. 4	105	NM41112:101 (BG1075)	1,16	19,7	90	--	0/1	1+	--
9.220.1278	Fig. 5	141	NM41112:10 (BG1076)	0,88	(21,3)	180	IV	0/0	(1)	--
9.254.1373	Fig. 6	S	NM40916:15 (BG1077)	1,74	19,6	270	--	0/4	1+	H
9.320.9114	Fig. 7	117	NM40915:227 (BG1078)	1,6	--	--	--	3/2	1	--
9.621.1750	Fig. 8	105	NM41112:81 (BG1079)	1,16	20,8	0	--	1/4	2+	--
9.663.Fi B1	Fig. 9	3-L +125	NM41112:90 (BG1080)	1,68	21,0	90	--	5/10	3+	V
18.xx.Fi B2	Fig. 10	S?	NM41112:45 (BG1081)	1,22	20,0	--	--	2/5	1+	--

Tuhola, Kangasala sn, Tavastland (Inv.- nr.: --)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
9.308.1461	Fig. 11	3-L	NM: --(BG1082)	1,09	(19,8)	90	IV	0/1	(1)	--

Pappila, Pälkäne sn, Tavastland (Inv.- nr.: NM41447)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
18.Fi A1.Fi B3	Fig. 12	--	NM41447:1 (BG1083)	2,4		180	--	4/3	2	--

der studien kommer att få sina individnummer dokumenterade i den planerade volym 18 i Comm. NS- serien. Utgivningsår för volymen är ännu inte fastlagt.

Sikalantaus

Imitationerna i fyndet från Sikalantaus är med ett par undantag kraftigt böjda men med förhållandevis få täljor (hack/pecks).

Den nya fransidesstampen till åtsidan 9.663 i materialet bidrog till att författaren upptäckte likheter mellan två stampar i Malmers omfattande corpus över de Angloskandinaviska imitationerna (Malmer 1997). En detaljstudie visade att 9.1799 och 9.1837 i Comm. NS 9 med allra största sannolikhet är en och samma stamp, där den förra möjligtvis kan vara något omgraverad. Stamparna har studerats genom det bildmaterial som finns tillgängligt hos Numismatiska Forskningsgruppen. I samtliga fall handlar det om illa präglade fransidor, men där en stampdefekt faller avgörandet för bedöm-

ningen att de två stamparna sammanförs. Resultatet blir att kedja 125 med två åtsides och tre fransidesstampar kommer att kopplas ihop med en 3-länk via den gemensamma fransidesstampen 9.1799/1837.

Den ursprungliga kedja 125 är en blandkedja med odefinierad myntort. I kedjan, som består av imitationer av tre mynttyper från Æthelred II, ingår två åtsidesstampar av typen Long Cross, den ena med vänstervänd bild och den andra med högervänd, en fransida av typen Helmet samt två fransidor av Last Small Cross (LSC). Den nya kopplingen tillsammans med den nya stampen från Sikalantaus utökar kedja 125 med ytterligare två fransidor av LSC samt även en åtsida av samma typ. Åtsidan har ett porträtt med starkt upplöst stil. Ingen av stamparna har läslig inskrift (fig. 13).

Myntet, 9.663.Fi B1, har fortfarande jordrester kvar som gör att den nya fransidesstampen är svår att tyda i sin helhet. Inledningen och avslutningen går dock att läsa

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

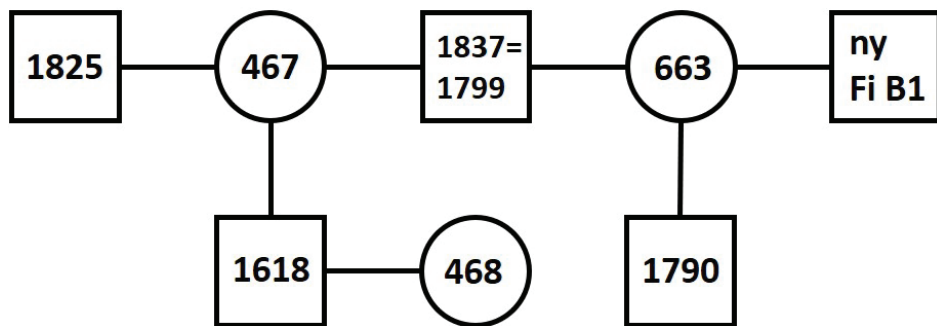

Fig. 13. Den nya utökade kedja 125 tillsammans med stampen från det finska fyndet.

till **+DNIO ____ II** vilket inte återfinns hos någon av de registrerade LSC-imitationerna. Ett mynt med kombinationen 9.663.1799/1837 finns i det finska fyndet från Nikkilä, Nousiainen sn, Egentliga Finland (Malmer 1997, 256).

Myntet 9.220.1278 (fig. 5) som ingår i sigtunakedjan 141 är endast känt i ett exemplar sedan tidigare. Exemplaret kommer från ett estländskt fynd, Maidla, Kullamaa sn (Malmer 1997, 144).

Ytterligare två mynt (fig. 1 och 2), är attribuerade till Sigtuna och ingår i kedja 10. Kedjan har successivt utökats och består numera av kedjorna 10/11/14 samt ytterligare ett flertal tillförda stampar. Den senast publicerade uppdateringen finns i Den svenska mynthistorien, Vikingatiden ca 995–1030 (Malmer 2010). I denna artikel hänvisas dock endast den ursprungliga kedja 10 i Malmer (1998) för att få en så enkel överblick som möjligt. De båda mynten i fyndet visar sig komma från stampar som ligger i nära anslutning till varandra i kedjan (utan mellanliggande stampar) med tolkningen att de kan ha följts åt ända från mynthuset tills dess att de har samlats i depån i Sikalantaus (fig. 14).

Myntet 9.320.9114 ingår i kedja 117 som också betraktas som en nordlig kedja, kategori II (Malmer 2010).

Ett mynt som däremot inte har förts till

Sigtuna är 9.254.1373 (Fig. 6). Myntet är känt i ett exemplar sedan tidigare som kommer från ett gotländskt fynd från Sälle, Fröjel sn. Porträttets utformning har mycket stora likheter med 4.280 som ingår i kedja 11 från Sigtuna. Även bokstävernas utformning visar stora likheter. De två mynten som ingår i den danska kedja 105 ligger förhållandevis nära varandra i kedjan med två mellanliggande stampar. Malmer har kronologiskt delat upp kedjan i fyra delar benämnda A-D. De två mynten återfinns i var sin del i gränsytan mellan C och D.

Myntet som betecknats 18.xx.Fi B2 i fyndkatalogen (fig. 10) har en åtsida som är extremt dåligt präglad och sannolikt omöjlig att identifiera. Frånsidan är däremot fullt tydlig, men återfinns inte bland Malmers publicerade stampar (fig. 15).

Myntet 9.121.1154 (fig. 3) hade inte tagits upp under imitationer i förteckningen över fyndet. Av en slump uppmärksammade författaren myntet, men däremot inte att det ingick ytterligare ett med samma myntmästare och mynttort. Detta faktum konstaterades när artikeln utarbetades och

Fig. 15. Frånsidans inskrift på 18.xx.Fi B2.

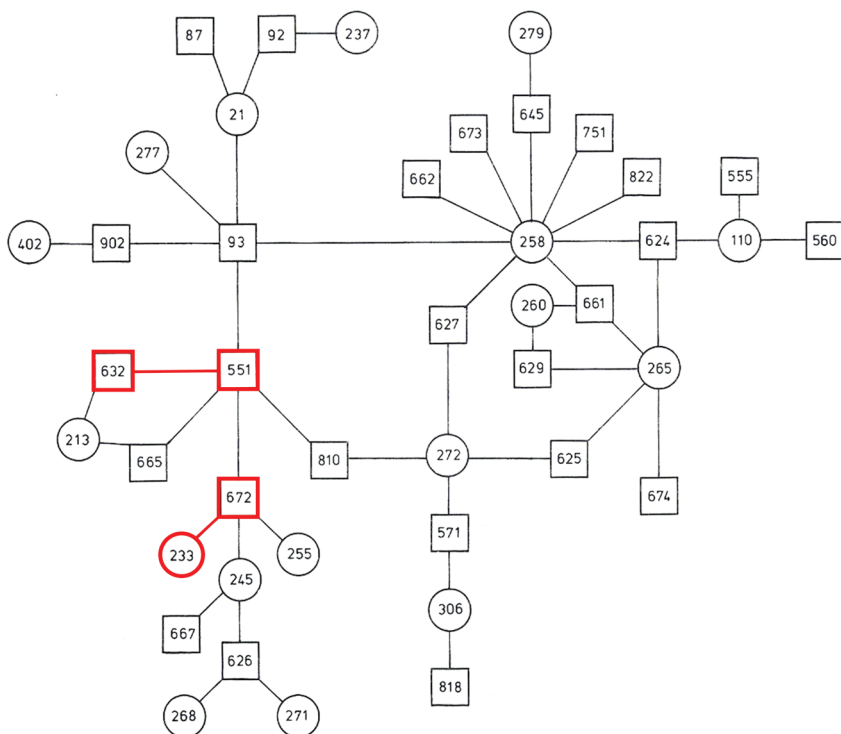

Fig. 14. Det två sigtunamyntens placering i stampkedjan.

det har inte funnits möjligheter att verifiera om exemplaret är stampidentiskt med det som är beskrivet här.

Sammanfattningsvis omfattar det intressanta fyndet från Sikalantaus två mynt som ingår i den danska kedja 105, tre mynt som tillhör Sigtuna kategori I samt ett som tillhör kategori II och ytterligare ett mynt som sannolikt har sitt ursprung i Sigtuna. Dessutom två icke tidigare publicerade stampar samt en otolkad åtsida från en ej bestämbar stamp. Till detta kan man konstatera att vissa av stamparna endast har varit registrerade i ett exemplar tidigare.

Tuhola och Pappila

Fragmentet från Tuhola, Kangasala sn, Tavastland (fig. 11) är slaget med stamparna

9.308.1461, även detta tidigare endast känt i ett exemplar från Stora Sojdeby, Fole sn, Gotland. Åtsidesstampen har mycket stora likheter med 9.270.

Lösfyndet från Pappila, Pälkäne sn, Tavastland (fig. 12) har en läsbar inskrift på både åt- och fränsida även om en bokstav på åtsidan täcks av resterna av en ögla:

+EDEL_EDRXI

+E OD RI CII

Baserat på det grova utförandet av porträttet och de i någon mån förenklade/förvirrade inskrifterna samt myntets höga vikt görs bedömningen att det handlar om en imitation slagen med stampar som inte finns registrerade tidigare. Den höga vikten

Fig. 16. Imitation av en bysantinsk miliaresion i fyndet från Sikalantaus (inv. nr NM40916:4).

påverkas till viss del av att myntet har kvar resterna av bronsöglan.

Bysantinimitationen

Det är också värt att nämna den intressanta imitationen av en bysantinsk miliaresion som ingår i sikalantausfyndet (fig. 16). Stamparna finns inte upptagna i Comm. NS2.

Myntet väger 1,47 g och har en diameter på 21,5 mm och är publicerat av J. Oravisjärvi i en artikel i Numismaatikon keräilyopas (Oravisjärvi 2018).

Fotografier och grafik

Fig. 2, 7 Jani Oravisjärvi

Fig. 12 Sami Raninen

Fig. 14 Skannad ur Malmer (1989) och bearbetad av författaren

Övriga bilder och grafik: författaren

Litteraturförteckning

BG – Bo Gunnarsson, Kompletterande katalog över skandinaviska efterpräglningar (manuskript).

Comm. NS 2 - se Hammarberg I., Malmer B. & Zachrisson T. 1989.

Comm. NS 4 - se Malmer B. 1989.

Comm. NS 9 - se Malmer B. 1997.

Ehrnsten F. 2018. Metalldetektorer och myntfynd i Finland. En översikt över fynden 2013-2017. *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 2018:1, 5-13.

Hahn, W. 1976. *Moneta Radasponensis. Bayerns Münzprägung im 9., 10. und 11. Jahrhundert*. Braunschweig 1976.

Hammarberg, I., Malmer, B. & Zachrisson,

T. 1989. *Byzantine coins found in Sweden*. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series 2. Stockholm 1989.

Malmer, B. 1989. *The Sigtuna Coinage c. 995-1005*. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series 4. Stockholm 1989.

- 1997. *The Anglo-Scandinavian Coinage c. 995-1020*. Commentationes de nummis saeculorum IX-XI in Suecia repertis. Nova series 9. Stockholm 1997.

- 2010. *Den svenska mynthistorien. Vikingatiden*. Stockholm 2010.

Oravisjärvi, J. 2018. Kotimaiset myöhäisrautakautiset rahajäljitelmit. *Numismaatikon keräilyopas* 2018, 10-12.

.....

Aktuellt

Litteratur

Bogucki, Mateusz, Garbaczewski, Witold och Snieszko, Grzegorz (red.), *Nummi et humanitas. Studia ofiarowane profesorowi Stanisławowi Suchodolskiemu w 80 rocznice urodzin*. Warszawa 2017. I denna festskrift till Stanisław Sucholski på hans 80-årsdag finns 29 artiklar som behandlar numismatik från antik till nyare tid med tonvikt på vikingatid och medeltid. Bland artiklarna kan några nämnas. Jens Christian Moesgaard ger ett bidrag till den livliga diskussionen om Karl den Stores och Ludvig den Fromme porträttyper. Tuukka Talvio diskuterar Joachim Lelewels tankar om myntningen i England under Æthelred II. Ivar Leimus och Mauri Kiudsoo behandlar en mynttyp som de ser som den äldsta mynttypen från Schleswig under Sven Estridsen 1047-1074. Kenneth Jonsson förtecknar de 2.219 vikingatida mynten i 2009 års skatt från Gandarve, Gotland, deponerad ca 1060,

varefter myntimporten till Gotland i princip upphörde under ett par decennier.

Bogucki, Mateusz et al. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar II. Pommern*. Warszawa 2016. År 2013 utkom den del IV i denna serie som är en uppdatering av en tidigare sammanställning av tidigmedeltida myntfynd i Polen (se *Myntstudier* 2014:1, 40). Denna volymen omfattar 291 fynd, främst från vikingatiden, med sammanlagt fler än 65.404 mynt. Ett urval av mynt etc. avbildas på 109 planscher. Pommern är det fyndområde i Polen som har störst likheter med Sverige.

Bogucki, Mateusz et al. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar III. Masowien, Podlachien, Mittelpolen*. Warszawa 2015. I denna volym behandlas 220 främst vikingatida fynd med sammanlagt fler än 61.434 mynt. Ett urval av mynt etc. avbildas på 152 planscher.

Bogucki, Mateusz et al. *Frühmittelalterliche Münzfunde aus Polen. Inventar V. Ermland und Mazurien, Funde aus Polen 2011-2013*. Addenda et corrigenda. Warszawa 2016.

Day, William R. Jr., Matzke, Michael och Saccocci, Andrea, *Medieval European Coinage 12. Italy (I) (Northern Italy)*. Cambridge 2016. I denna serie har södra Italien publicerats 1998 (MEC 14). Detta är den femte volymen som har publicerats i serien och upplägget är detsamma som för tidigare volymer. Som vanligt ligger också ett mycket stort arbete bakom för att sammanfatta den politiska historien och mynthistorien. Sammanlagt 1.424 mynt i samlingarna i Fitzwilliam Museum, Cambridge är illustrerade. I svenska vikingatida fynd finns sammanlagt ett 80-tal italienska mynt, nästan alla präglade i de norditalienska städerna Milano, Pavia och Verona. Liksom tidigare volymer i serien kommer den att vara huvudreferensverket för mynthistorien för detta område under överskådlig tid.

Elfver, Frédéric (red.), *Johannes Loccenius. En skrift om en lärd man i 1600-talets*

Sverige. Stockholm 2014. Denna antologi innehåller nio artiklar som behandlar olika sidor av Loccenius verksamhet. I Loccenius' (1598-1677) verk *Antiquitatem*, första upplaga 1647, ingår ett mynthistoriskt kapitel, som gör honom till en av de tidigaste författarna i Sverige som har behandlat numismatiken.

Frynas, Jędrzej George, *Medieval coins of Bohemia, Hungary and Poland*. London 2015. Denna katalog över de medeltida myntningarna i Böhmen, Ungern och Polen illustrerar många (men inte alla) typer som präglades i dessa länder. Det finns också kortfattade redovisningar av resp. områdes mynthistoria. Den äldsta ungerska myntningen har varit omdebatterad, men märkligt nog nämns inget om dessa typer som av flera forskare betraktas som de äldsta och som finns i svenska vikingatida skatter.

Jonsson, Kenneth, *Vikingsilver*. Härnösand 2016. I samband med en utställning av två skatter, Stige från Medelpad och Djuped från Ångermanland utgavs en liten skrift som handlar om dem. Båda skatterna är intressanta eftersom de på var sitt sett är unika bland de 400 myntskatterna från sen vikingatiden i Sverige. Stige består av 2.007 mynt, främst tyska och engelska med slutmynt 1023, där en stor del är fragmenterade. Det betyder att det finns en stark koppling till nuvarande norra Polen, där motsvarande skatter finns. I övriga Sverige finns bara två sena skatter med en hög andel fragment, Dingtuna från Västmanland, slutmynt 991 och Kroks från Gotland, slutmynt 1051. Djupedskatten består av 1.446 främst tyska och engelska mynt med slutmynt 1024. Den är unik genom att inte mindre än 417 av de totalt 696 engelska mynten är av samma typ, Cnut, Pointed Helmet ca 1023-1029.

Mehl, Manfred, *Die Münzen und Medaillen von Merseburg von den Anfängen bis 1738*. Hamburg 2015. Mehl har gett ut ett flertal monografier över myntningen i olika tyska städer. Merseburg, som var en liten myntort, har ett svenskt intresse genom att

för flera av de äldre typerna kommer en del av materialet från svenska skatter. I några fall är bestämningen till Merseburg spekulativ, bl.a. den äldsta typen (Dbg 1190) som han daterar till ca 1010. Den första säkra typen förs till biskop Werner 1059-1093 varefter myntningen var kontinuerlig. Mehls typ 7 (biskop Reinhard 1143-1152) är bara känd från ett fragmentariskt exemplar i Burgeskatten på Gotland. Detta mynt är samtidigt det yngsta i denna skatt som markerar slutpunkten för den vikingatida myntimporten till Sverige.

Naismith, Rory, *Medieval European Coinage. 8 Britain and Ireland c. 400-1066*. Cambridge 2017. I motsättning till övriga europeiska länders myntning är den i England mycket bättre känd i Sverige av två skäl. Dels är litteraturen skriven på ett språk som alla svenskar förstår och dels är de vikingatida engelska mynten välkända eftersom drygt 42.000 ex. har hittats i svenska fynd och svenska forskare har varit aktiva i forskningen kring dem. Det hindrar inte att Naismiths volym ändå kommer att bli obligatorisk läsning. Den ger en mycket god sammanfattning av forskningsläget och det material som illustreras är av naturliga skäl mycket rikhaltigare än i övriga volymer. Av totalt 901 sidor omfattar katalogdelen inte mindre än 378 sidor.

Talvio, Tuukka och Wijk, Magnus, *Myntstudier. Festskrift till Kenneth Jonsson*. Stockholm 2015. Med anledning av Kenneth Jonssons 65-årsdag publicerades en festskrift med 27 bidrag. Det går inte att nämna alla bidragen, som omfattar antik till nyare tid, men det är samtidigt svårt att här bara nämna några eftersom nästan alla har ett nordiskt intresse. Därför nämns här istället antalet bidrag från olika länder; Sverige (12), Danmark (5), Estland (1), Finland (1), Frankrike (1), Lettland (1), Norge (1), Polen (1), Ryssland (1), Tyskland (2), U.S.A. (1).

Wiséhn, Eva, *Myntfynd från Västmanland. Sveriges Mynthistoria. Landskapsinventeringen 13*. Stockholm 2017. Totalt

redovisas 225 fynd med sammanlagt 27.102 mynt. En mycket stor del av mynten kommer från fyra skatter med sammanlagt 22.000 mynt samt ett hopat fynd (Västerås domkyrka). Den största skatten, som hittades i Västerås vid rivningen av grunden till ett medeltida hus vid Bondtorget i kv. Johannes, dominerar materialet. Den innehöll 16.232 mynt och hade säkerligen gömts undan ca 1520 i samband med stridigheterna under Gustav Vasas uppror och kan ha koppling till det närbelägna myntverket. En skatt med 59 mynt som hittades 1725 strax utanför Västerås (nr 216) anges innehålla mynt från Birger jarl, Magnus Ladulås och Magnus Eriksson. Det är en mycket osannolik sammansättning som baseras på bestämmningar gjorda under samtiden. Det sannolika är att skatten enbart bestod av mynt från Magnus Eriksson, varav minst 40 var präglade 1340-1354.

En skatt som tidigare redovisats på sin rätta plats i Upplandsdelen av landskapsinventeringen (nr 667, Rung, Torstuna sn) har här av misstag tagits med på nytt med felaktig fyndplatsangivning (nr 172, Rungstorp, Tortuna sn).

Wolters, Reinhard och Ziegert, Martin, *Numismatik lehren in Europa. Beiträge des Internationalen Tagung vom 14-16. Mai 2015 aus Anlass des 50-jährigen bestehens des Instituts für Numismatik und Geldgeschichte der Universität Wien*. Wien 2017. Tolv artiklar behandlar undervisningen i numismatik i ett antal europeiska länder (inkl. Sverige) i ett historiskt perspektiv. Det framgår tydligt att det finns en lång tradition i många länder, medan andra (som Sverige) kom igång mycket sent.

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

Stockholms
universitet